

ДУХОВНІСТЬ І МОРАЛЬ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

**Жуковський В.М., Сіданіч І.Л., Рогова О.Г., Павлова О.В., Грищук Д.Г.,
Губеня І.І., Лахман Н.М., Мудрик Л.Є., Черепова І.В.**

Духовні і моральні основи в житті людини

**Навчальний посібник
для учнів 5 класу ЗЗСО**

**Модельна навчальна програма
«Духовність і мораль в житті людини і суспільства»
5-6 класи**

Наказ МОН № 143 від 09.02.2022
Автори В.Жуковський, І.Сіданіч, Д.Грищук,
І. Губеня, Н.Лахман

Рецензенти:

- Філіпович Л.О.** доктор філософських наук, професор Інституту філософії АПН України;
- Марущенко В.С.** голова Громадської ради з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при МОН України;
- Подгаєць О.Ф.** магістр освітніх наук, викладач предметів духовно-морального спрямування, м. Одеса.

Автори: Жуковський В.М., Сіданіч І.Л., Рогова О.Г., Павлова О.В., Грищук Д.Г., Губеня І.І., Лахман Н.М., Мудрик Л. Є., Черепова І.В.

Духовні і моральні основи в житті людини: навчальний посібник для учнів 5 класів закладів загальної середньої освіти. – К. : ЮСТОН, 2022. – 97 с.

Навчальний посібник «Духовні і моральні основи в житті людини» для здобувачів освіти 5 класу закладів загальної середньої освіти підготовлено за модельною програмою «Духовність і мораль в житті людини і суспільства» (гриф МОН протокол №1 від 20.01.2022). Посібник базується на здобутках філософської, психологічної, педагогічної та культурологічної наук, забезпечує утвердження духовності й моралі, людської гідності, милосердя й доброти, чесності та справедливості, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги, поваги до прав і свобод людини, здатності до конструктивної взаємодії учнів між собою та з дорослими; формування у здобувачів освіти активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурних цінностей українського народу, його історико-культурного надбання, традицій, мови з урахуванням вікових особливостей п'ятикласників.

Навчальний посібник складається з розділів «Джерело духовності й моралі», «Поняття духовності й моралі», «Людина – носій духовності й моралі», за допомогою яких ви шукатимете відповіді на запитання: як виник світ і як він влаштований; як виникла людина і чим керується в повсякденному житті; що означають поняття «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання» тощо.

Любі друзі! Дорогі п'ятикласники!

У цьому році у вас з'явилися нові предмети і серед них – «Духовні і моральні основи в житті людини». Впевнені, що ви любите і вмієте учитися з задоволенням. Дозвольте нам відчинити вам двері в світ нових знань.

Нас звати **Богдан** та **Софія**. Ми пропонуємо вам цікаву подорож сторінками книги, яку ви вже розгорнули. Дивлячись на зоряне небо, на зелені луки, гаї та ліси, на голубі ріки, озера й моря, ви неодмінно замислювались: звідки вся ця краса? Звідки з'явилася вода, а у воді – риба, птахи у повітрі? А як з'явилися перші люди? На уроках ви дізнаєтесь про різні погляди на походження світу й людини.

Ви, напевно, маєте уявлення, що у природі й людському суспільстві все організовано й упорядковано: день змінює ніч, пори року ідуть одна за одною; люди народжуються, навчаються, створюють сім'ї, працюють... А за якими правилами живуть люди і що відбувається, коли їх порушують? Як виникли правила, хто їх запропонував? Про це будемо міркувати на наших уроках.

Упевнені, що ви чули слова «духовність», «мораль», «моральне виховання». А що вони означають і чому такі важливі для життя людини в суспільстві? Разом з вами будемо шукати відповіді на ці питання.

Якби вам довелося обирати друзів серед людей добрих і злих, слухняних і неслухняних, правдивих і неправдивих, працьовитих і лінивих, сміливих і боязких, щедрих і скупих, гордовитих і скромних, самолюбивих і жертвних, яких би ви обрали? Чому? А як стати людиною, яку всі люблять і поважають? Вже незабаром будемо про це говорити на наших уроках.

Чи є універсальне правило людської поведінки? Виявляється, що є. А ви хотіли би знати це універсальне правило? Трішки зачекайте. Ми дізнаємося про нього на одному з уроків.

Словом, на ці та інші питання разом шукатимемо відповіді. А ще будемо слухати й читати цікаві історії, спілкуватися, дискутувати, обговорювати важливі проблеми у парах, групах. Отже, рушаймо разом сторінками нашої книги.

Щиро бажаємо вам успіхів та високих навчальних досягнень!

Умовні позначки

Наш підручник має певну структуру, щоб добре орієнтуватись в ньому, Богдан та Софія пропонують звертати увагу на умовні позначки:

- ТОП-інформація** - найважливіша інформація за темою уроку;
- Життєва історія** - оповідання, в якому описані реальні життєві події;
- Історичний екскурс** - ознайомлення з історичними подіями, пов'язаними з темою уроку;
- Літературна світлиця** - знайомство з твором художньої літератури
- Портал** (тощо); - вхід в особливий простір (казковий, притчевий
- Моральні ситуації** - ситуації, що потребують рішення на користь добра;
- Бліц-завдання** - завдання, що передбачає швидку та коротку (блискавичну) відповідь;
- Арт-завдання** - завдання, пов'язане з творами мистецтва;
- Коло обговорення** - завдання для кола, групи учасників;
- Медіа-завдання** - завдання з використанням інтернет-ресурсів;
- Дебати юних філософів** - пошук рішення у дискусійному питанні;
- З власного досвіду** - завдання потребує використання власного життєвого досвіду;
- Story-telling** - створення та розповідь власного оповідання;

Хештег #

- завдання передбачає використання хештегів;

Мозковий штурм

- висловлення багатьох варіантів відповідей;

У пошуках сенсу

- розкриття сенсу прочитаного/почутого;

«Pro-contra»

- завдання, при виконанні якого треба зайняти позицію pro(за) або contra(проти)

Під практичним кутом

- моделювання практичних порад;

Репортерська сумка

- підготовка запитань згідно отриманої інформації;

Математика успіху

- використання математичних дій для опису морального змісту;

- навчаємось читаючи.

Розділ 1. Джерело духовності й моралі

1. Як виник світ, що навколо нас, і як він влаштований?

Софія. Задумаймося і поміркуймо над питаннями, які тисячоліттями хвилюють людство:

Яким є світ довкола нас?

Як цей світ влаштований?

Які існують погляди про виникнення світу?

Як існуючі погляди на виникнення світу можуть впливати на нашу поведінку?

Богдан. Познайомтеся з ключовими словами та словосполученнями, які будуть використані на уроці

Довкілля

Походження світу

Бережливе ставлення до довкілля

Богдан. Розгляньте світлини з мальовничими краєвидами.

Поміркуйте, що спільного між ними?

Опишіть світлини, продовжуючи речення: «Світ навколо нас такий...».

Софія. Світ навколо нас неймовірно різноманітний та красивий на вигляд, гармонійний у всіх своїх проявах. Він існує за власними дивовижними законами, які здатні забезпечити людину усім необхідним для щасливого життя. На уроці приділимо увагу таким питанням:

У чому проявляється гармонійність світу?
Як з'явився наш досконалий світ?

Богдан. Існує думка, що все в природі є доцільним і корисним.

У чому, на вашу думку, полягає доцільність і корисність куща малини, дерева яблуні, мухомора, комара, вовка, озера, поля, гори?

Чи може те, що вважається шкідливим для людини, бути корисним у природі, наприклад, мухомор?

Софія. Ми звикли, що за кожною справою, річчю лежать чийсь зусилля. Чи може щось виникати без автора, без творця?

Чи може бути творець вишуканої речі малодосвідченим, неталановитим?

Спробуйте себе у ролі того, хто створює різні речі. Візьміть папір і фломастери. Намалуйте квітку. Чи достатньо вашої творчості, щоб квітка ожила?
Які висновки ви зробили?

Як виник світ довкола нас?

Переважна більшість вчених вважає, що наш світ та людина виникли самостійно, дуже давно. З неживої природи виникла жива природа, протягом тривалого часу з простих форм життя виникали складніші... Були і є вчені, які вважають, що наш досконалий світ не міг виникнути без Творця і що людина створена за образом і подобою Творця.

Богдан. Пропоную поміркувати над такими питаннями:

Який погляд на створення світу вам відомий?

Звідки ви довідалися про цей погляд?

Чи згодні ви з тим, що світ виник сам собою, випадково?

Чи залежить ставлення людини до довкілля від погляду на походження світу?

Богдан і Софія. Прочитайте життєву історію та прокоментуйте її за допомогою відповідних запитань.

Життєва історія

Навесні парк розквітне по-новому

Робота у парку кипіла: молодші школярі з учителями садили цибулини рослин, учні середніх і старших класів висаджували декоративні кущі й дерева.

Проходила масова акція: «Зробимо наш парк квітучим!». Сонячний осінній день закінчувався, а роботи ще залишалось чимало, бо працювали лише після уроків.

Але трапилося неочікуване: прийшли батьки учнів, тримаючи граблі та лопати. Як зраділи школярі! Посадивши рослини, вже запланували взимку тут підгодовувати птахів, весною – прилаштувати шпаківні, а влітку – доглядати квіти.

Нталія Лахман

1. Дайте стислу відповідь на питання **Богдана**:

- а) Що відбувалося в осінньому парку?
- б) Звідки прийшла бажана допомога?
- в) Які плани мали діти на майбутнє?

2. Дайте стислу відповідь на питання **Софії**:

- а) Які квіти, на вашу думку, були висаджені в парку восени?
- б) Чому осінній день короткий?
- в) Який етап під час садіння дерев не згаданий в історії?

Богдан. Друзі, між моїми батьками виникла дискусія щодо походження світу. На вашу думку, до якого висновку вона могла привести?

Мама говорила татові: «Як не могла з'явитися картина без художника, книга без письменника, годинник без майстра, так гармонійний світ не міг з'явитися сам собою».

Переконання тата ґрунтувалися на загальновідомих поглядах авторитетних науковців: світ з'явився завдяки Великому вибуху і став прекрасним внаслідок тривалого розвитку живої природи, а мавпи є найближчими родичами людини.

Мама наполегливо заперечувала: «Чи може після вибуху з'явитись енциклопедія? Вибух – це завжди руйнування. Чому ж подібні перетворення не мають продовження сьогодні, а мавпи, як були, так і не перестали бути ними?!»

У пошуках сенсу

«Це цікаво. Для допитливих»
(необов'язкове завдання)

Богдан. Розглянемо декілька

поширених уявлень про походження світу.

Самозародження життя. Ця думка була поширена в стародавньому Китаї, Вавілоні, Єгипті, Греції. Стародавні мислителі вважали, що живі організми при певних умовах можуть виникати самовільно з різноманітних об'єктів, наприклад, рослини з гірських порід, щури з ганчірря тощо.

Життя існувало завжди. Прибічники цього погляду говорять, що Земля ніколи не виникала, а існувала вічно, змінювалася дуже повільно. Але сучасні наукові дані це не підтверджують.

Життя занесено на нашу планету ззовні. Це уявлення припускає поширення у Всесвіті зародків живих істот. В космосі були розсіяні найменші частинки мікроорганізмів, які рухались під тиском світлових променів та осідали на планетах, закладаючи початок життя. Деякі прихильники цієї ідеї вважають, що поява життя на землі є наслідком інопланетного втручання. Але насьогодні цьому немає підтвердження.

Життя виникло з неживої природи в результаті хімічних процесів. Це уявлення наполягає на тому, що життя виникло в специфічних природних умовах стародавнього світу. У первісному океані в результаті певних хімічних процесів виникли клітинні організми, з яких у подальшому формувалося різноманіття світу. Слід зазначити, що в наукових лабораторіях неодноразово відтворювали умови, які, на думку вчених, існували в ті часи. Проте нічого, що нагадувало б живих істот, більше ніж за 60 років експериментів здобути не вдалось. По-справжньому вагомих доказів не було знайдено.

ІНТЕЛЕКТ-КВІЗ

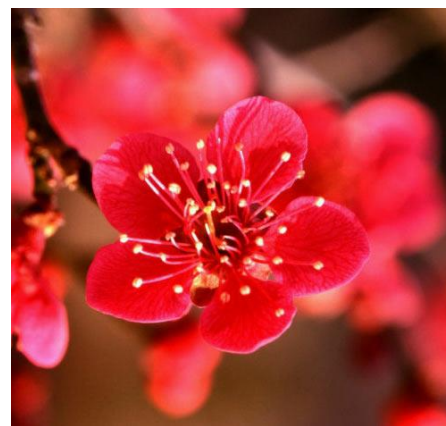
Коло обговорення

Прочитайте про дивовижні явища у нашому світі та спробуйте доповнити кожну категорію.

Великі: схід та захід Сонця; зоряне небо; північне саяво; штормові хвилі та безмежний спокій океанів.

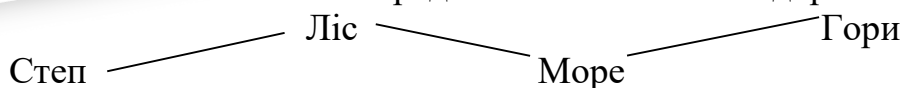
Маленькі: крихітна пташка – славка на своєму шляху до Південної Америки прямує спочатку до Африки, високо перетинаючи Атлантичний океан. На висоті 6000 метрів вона знаходить струм повітря, який несе її до Південної Африки. 20 грамів хоробрості, загорнуті у пір'ячко долають 4000 км.

Геніальні: є риби, які виробляють електрику, наприклад, вугор електричний; чайки опріснюють морську воду; терміти будують повітряні кондиціонери; птахи будують багатоповерхові домівки; мурашки займаються садівництвом; світлячки мають вбудовані в тіло ліхтарики.

У пошуках сенсу

Уявіть собі, що ви мандрівники, які вивчають Землю. Перед вами мапа нашої подорожі:

Уявіть себе у степу. Що ви бачите? А що ми побачимо в лісі? Ми вийшли на берег моря, що бачимо? Ми сіли на літак та злетіли високо в небо, якими здаються гори?

У чому проявляється гармонійність кожного етапу подорожі (степу, лісу, моря, гір)?

Під практичним кутом

Дивовижні грані порядку можемо знайти навкруги. Наприклад, риба має форму, яка сприяє плаванню. У птахів порожнисті кістки, заповнені повітрям, щоб було легше літати. Згадаємо, які пристосування мають деякі тварини і навіть рослин.

Навіщо заєць змінює колір хутра?

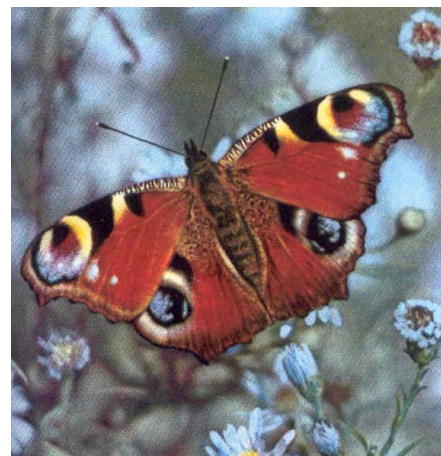
Навіщо риба має плавальний міхур?

Навіщо метелик має яскравий колір?

Навіщо орел має дуже гострий зір?

Навіщо мавпі довгий, гнучкий хвіст?

Про що свідчить, на вашу думку, така доцільність та впорядкованість світу?

Коло обговорення

Об'єднайтеся у дві групи. Кожній групі підготувати відповіді на обидва питання. Порівняти результати. Визначити, яка група була найбільш переконливою

1. Що нового ви дізналися на уроці?	2. Чому питання виникнення світу було та дотепер є актуальним і спірним?

Проектні завдання (одне за вибором):

1. Дізнайтесь у рідних та близьких вам людей, який погляд на походження світу вони поділяють.
2. Запитайте в однолітків, які погляди про походження світу їм близькі.
3. Довідайтесь у бабусь, дідусів, яким поглядам на походження світу вони надають перевагу. Чи співпадають вони з тим, що вони вивчали в школі?
4. Про що ви можете дізнатись з науково-популярних фільмів, книг стосовно створення світу
5. Запропонуйте проекти для покращення довкілля там, де ви живете.

Розділ 1. Джерело духовності й моралі

2. Як виникла людина?

Чим керується людина в повсякденному житті?

Богдан. Поміркуймо над питаннями, які давно хвилюють людство.

Що є спільного у людей та тварин?

Як виникла людина?

Чим вона відрізняється від світу тварин?

Чим керується людина у своїй поведінці?

Як суспільство упорядковує життєдіяльність людей?

Софія. Познайомтесь з ключовими словами, словосполученнями, які розглядатимуться на уроці.

*Людина
Походження людини
Чесноти*

Богдан. Уявлення про походження людини також діляться на декілька груп. Коротко зазначимо основні.

Перші люди з'явилися згідно задуму Творця. Прихильники цього погляду вважають, що походження людини є результатом Божественного творіння, описаного в Біблії, Корані, Торі.

Позаземне втручання. За цією думкою, людство – це або давні нащадки інопланетян, або продукт іншого інопланетного впливу. Отже, людина стала людиною лише за допомогою позаземного втручання. Жодних наукових доказів цього припущення нині не існує.

Еволюційний шлях. Цей погляд запропонував англійський вчений Чарльз Дарвін (1809-1882) у своїй роботі «Походження видів шляхом природного відбору, або збереження придатних рас у боротьбі за життя». На основі досліджень у галузі природничих наук він припускав, що людина є далеким нащадком мавп.

Питання про походження людини не є вирішеним, тому що дуже важко довести будь-яке з наведених уявлень. Через це триває суперечка послідовників різних поглядів. Хоча внаслідок діалогу виникають доволі цікаві думки, що поєднують, здається, протилежні точки зору.

Софія. Серед всіх поглядів на появу людини на землі звернемо увагу на ідею творіння (Біблія, Тора, Коран). Як свідчать ці книги, людина була створена дивовижним чином: «за образом та подобою» Творця, від Якого отримала певну схожість з Ним («образ»): свободу, здатність любити, творити, мислити, говорити тощо. В чому ж полягала «подоба»? В постійному удосконаленні через виконання певних завдань у житті. Саме через це людина отримала можливість ставати подібною Творцеві.

Прихильники ідеї творіння стверджують: якщо людина була створена за задумом, вона мала в собі з самого початку добро та чесноти (позитивні риси характеру людини).

Які чесноти ви знаєте?

Які вам більш за все подобаються?

Яких чеснот ви дотримуетесь у власному житті?

Богдан. Друзі, прочитайте життєву історію.

Ось і закінчився урок на свіжому повітрі. Вчителька запропонувала перед поверненням у клас пообідати, на що учні з радістю погодились.

Соломія пильно спостерігала за Сашком, який сидів поруч. Що ж він буде робити? Коли вони обідають у класі, то він постійно виходить. Дівчинка здогадувалася, з якої причини він так робить. А сьогодні вона була готова прийти на допомогу...

Наталія Лахман

У парах дайте стислу відповідь на питання **Софії** та придумайте закінчення історії:

- як ви вважаєте, чому хлопчик завжди виходив з класу під час обіду?
- чому тільки Соломія бачила Сашкову незручність?

Інтелект-спрінт

Коло обговорення

1) Чи співпадають, на вашу думку, погляди на походження світу та людини?

2) Чим людина відрізняється від тварини?

Впишіть в останній стовпчик таблиці назву будь-якої найбільш розвиненої тварини. Наприклад: собака, дельфін тощо. Заповніть таблицю.

Людина – найдосконаліша істота

Має чи ні?	Людина	
Мова		
Совість		
Воля		
Релігійність, віра в Бога		
Творчість		
Почуття відповідальності		
Почуття гумору		

Мозковий штурм

Пригадай свої почуття...

- Які почуття з'являються в людини, яка надає допомогу іншим?
- А які у тієї, що отримує допомогу?

Бліц-завдання

Виберіть зі списку ті слова, які можна вважати добрими рисами характеру людини:

Відданість, патріотизм, корисність, жадібність, пихатість, здатність допомогти, лютість, байдужість, турботливість, нетерпимість, заздрість, щирість, доброзичливість.

«Pro-contra»

Існує така думка: «Заспокоїти лише одне стривожене серце, вгамувати чийсь нудьгу – це більше і вище, ніж зробити найбільш блискуче наукове відкриття, або здивувати світ безглуздом, хоча і героїчним вчинком».

Чи погоджуєтесь ви з цією думкою? Поясніть чому.

Проектне завдання: виберіть ТОП-10 найважливіших, на ваш погляд, для людини чеснот, розміщених в таблиці на форзаці посібника, або запропонуйте свої десять чеснот.

Розділ II. Духовність і мораль

3. Що означають поняття

«духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання»?

Літературна світлиця

Наш урок розпочинається із побажання творити добро, бо саме здатність усвідомлено робити добро притаманна лише людині на землі.

*Ти добро лиш твори повсюди,
Хай теплом твої повняться груди.
Ти посій і доглянь пшеницю,
Батьківську ти почисть криницю.
Ти не кинь у біді пташину,
Приголуб і навчи дитину.
Бо людина у цьому світі
Лиш добро повинна творити.*

Любов Іванків

- Які добрі вчинки згадуються у вірші Л. Іванків?
- Що схожого між учинками, які ми вважаємо добрими?
- Для чого людям варто творити добро?
- Які вчинки можна вважати злими?

Софія. Над поняттями добра і зла люди замислювалися з давніх-давен. А особливо над тим, як людині досягти стану добродійності й уникати зла. Для цього намагалися чіткіше уявити сутність добра і зла, формулювали різні поняття, такі як «мораль» та «аморальність», «духовність» та «бездуховність». І в цю скарбницю людських роздумів ми можемо зануритись через портали, які відкриваються за QR-кодами.

Завдання: об'єднайтеся у дві групи для відвідування одного з порталів, після чого спробуйте пояснити, що таке «мораль», «аморальність», «духовність» та «бездуховність».

<p><i>Портал</i> «Мораль та аморальність»</p> 	<p><i>Портал</i> «Духовність та бездуховність»</p>
--	--

Словник понять і термінів

Порівняйте ваше розуміння поняття «мораль», отримане з порталу «Мораль та аморальність», зі словником понять і термінів. Чи співпадають вони? В чому? Чим відрізняються?

Мораль

– сукупність норм поведінки по відношенню одне до одного й до суспільства, які базуються на уявленнях про добро та зло.

Етика

- наука про мораль (походить від грецького «етос» – моральність, звичай)

Софія. У чому, на вашу думку, полягає різниця між мораллю та етикою?

Ми попрацювали з визначенням поняття «мораль». А тепер порівняйте ваші знання щодо поняття «духовність» з порталу «Духовність та бездуховність» після повідомлення від Богдана.

Повідомлення від Богдана

1. Що таке духовність?

Духовність – культурний феномен, одне з найскладніших понять, на яке у вчених немає одностайної думки. Але зрозуміло, що це поняття іграє визначну роль у таких ключових проблемах: людина та її призначення у світі, сенс буття, культури, суспільства.

Поняття «духовність» можна розуміти в широкому та узкому сенсі.

В широкому сенсі – це прагнення досягти високих цілей, слідувати загальнолюдським ідеалам та моральним цінностям, піднесеність думок та вчинків, прагнення до прекрасного (споглядання природи, насолода класичними творами літератури і мистецтва), Духовність – культурний феномен, одне з найскладніших понять, на яке у вчених немає одностайної думки. Але зрозуміло, що це поняття іграє визначну роль у таких ключових проблемах: людина та її призначення у світі, сенс буття, культури, суспільства.

Поняття «духовність» можна розуміти в широкому та узкому сенсі.

В широкому сенсі – це прагнення досягти високих цілей, слідувати загальнолюдським ідеалам та моральним цінностям, піднесеність думок та вчинків, прагнення до прекрасного (споглядання природи, насолода класичними творами літератури і мистецтва).

В узкому сенсі духовність переважно пов'язується з релігійністю, вірою в Бога. У християнській традиції, властивій українському народові, духовність виділяє людину з тваринного світу, уподібнює Богові.

Тобто духовність (як у широкому, так і у вузькому сенсі) – це моральний ідеал, до якого прагне людина у власному розвитку, орієнтація на вищі цінності.

Чи може людина жити без духовності? Ні, бо власне духовність проводить нас у цьому складному, сповненому хаосу, суєти і неспокою земному житті.

А чи може країна жити без духовності? Також – ні, інакше на неї чекають великі труднощі, занепад, ризик самознищення.

Духовність не протиставлена культурі, а навпаки – сприяє їй. Інша річ, яку культуру ми обираємо – спрямовану на руйнацію всього доброго або життєдайну.

Духовність – фундамент життя, який дає справжнє багатство, силу та віру в себе, можливість гідно жити, вміння співчувати, бачити інтереси інших. Людство без цього не може існувати.

Духовність – це дороговказ кожному, хто прагне бути щасливим.

2. Духовність/бездуховність – у чому різниця?

Повнішої визначеності духовність набуває шляхом порівняння її з протилежністю – бездуховністю. Бездуховність – це стан життя, що прагне користі, споживацтва, збагачення, слави та задоволення тільки тілесних потреб.

Такий спосіб життя властивий людям без високих ідеалів, які орієнтуються на безглузде накопичення речей, грошей, байдужі, шукають хвилинного щастя.

Бездуховність – одна з головних причин втрати людяного в людині: поганих звичок та всіх тих вад, що гальмують розвиток особистості. Духовність як високе протиставляється низькому, недосконалому, аморальному, гріховному (з точки зору релігійного вчення).

3. Як досягнути духовності?

Духовність не можна ані купити, ані взяти в позику в кого-небудь, можна тільки здобути як власний скарб. Вона формується завдяки засвоєним цінностям та вольовим зусиллям людини, спрямованим на покращення життя (наприклад, докладання зусиль у навчанні замість марнотратства часу у бездіяльності), а бездуховна людина – це, перш за все, безвольна, безхарактерна

людина.

Збагачується духовність через знання про світ, суспільство й людину, мистецтво, філософію, релігію.

Деякі люди можуть відчувати в собі прагнення до духовності, та їм вдається втамовувати його відносно легко. Вони спокійно й терпляче залучаються до тих видів діяльності, які поступово ведуть їх до духовного життя. Крок за кроком засвоєні ними уроки починають проявлятися в їхньому житті. Одні відчують потяг до читання релігійних книг. Інші можуть відкрити в собі талант художника, музиканта, спортсмена, дизайнера, що також є засобом розвитку. А хтось зростає духовно, беручи участь у повсякденних справах, виконуючи улюблену роботу, піклуючись про своїх близьких або створюючи навколо себе добру атмосферу.

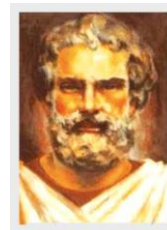

Софія. Прочитайте вислови видатних людей про мораль та духовність і визначте їх головну думку. Чого ми маємо у них навчитися?

Фалес Мілетський (637-547 до н.е.), давньогрецький філософ, математик:

Не зовнішність треба прикрашати, але бути красивим у духовних починаннях

Блез Паскаль (1623-1662), французький математик:

Про моральні якості людини потрібно судити не по окремих її зусиллях, а по її повсякденному житті.

Леся Українка (1871-1913), українська письменниця:

Краса – змагання до досконалості.

Альберт Ейнштейн (1879-1921), німецький, американський фізик:

У кінцевому рахунку основою всіх людських цінностей служить моральність

Антуан де Сент-Екзюпері (1900-1944), французький письменник:

Є лише одна проблема – одна-єдина в світі – повернути людям духовний зміст, духовні турботи ...

Коко Шанель (1883-1971), французька модельєрка:

Піклуючись про красу, треба починати з серця і душі, інакше ніяка косметика не допоможе.

Григорій Сковорода (1722-1794), український філософ:

Велика справа — панувати над тілами, то ще більша — керувати душами.

Ліна Костенко (1930, 92 роки), сучасна українська поетеса:

Здається ж, люди, все у них людське, але душа ще з дерева не злізла

Книги, що не старіють

Богдан. У різні епохи в різних країнах було написано величезну кількість книг про мораль та духовність.

Доля їх була різною. Деякі з них загинули в минулих катаклізмах – війнах, землетрусах, повенях. Деякі тихо зникли, постарівши разом зі своїми читачами й не ставши цікавими для наступного покоління. Деякі просто потонули в глибинах книгосховищ і бібліотек, звідки їх лише зрідка дістають науковці-дослідники. Проте є такі книги, що живуть уже дуже довго, навіть не сторіччями, а тисячоліттями, при цьому не старіють, не вмирають, не втрачаються. Це «Іліада» й «Одіссея» Гомера, «Діалоги» Платона, «Слово про закон та благодать» митрополита Іларіона, повчання Володимира Мономаха, «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Сад Божественних пісень» Григорія Сковороди тощо. Однією з таких чудових книг, що збрала в собі величезну мудрість і допомагає рухатись по звивистих доріжках життєвого шляху, є Біблія, або Святе Письмо.

Софія. Прочитайте уважно уривок з Євангелія від Матвія (одна з книг Святого Письма). Випишіть із тексту приклади надприродної доброти, які так важко зустріти в житті. Чи можна назвати їх духовними?

« Ви чули, що було сказано: око за око і зуб за зуб. А Я кажу вам не противитися злу. Але якщо тебе хто вдарить у праву твою щоку, підстав йому і другу. І тому, хто захоче судитися з тобою і верхній одяг твій взяти, віддай йому і сорочку. І хто примусить тебе іти з ним одне поприще, іди з ним два. Тому, хто просить у тебе, дай; і від того, хто хоче в тебе позичити, не відвертайся.

Ви чули, що було сказано: люби ближнього твого і ненавидь ворога твого. А Я кажу вам: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто проклинає вас, добро творіть тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто кривдить і гонить вас, щоб ви були синами Отця вашого Небесного, бо Він сонцем Своїм осяває злих і добрих і посилає дощ на праведних і на неправедних. Бо коли ви любите тих, хто любить вас, яка вам нагорода? Чи не те саме і митарі роблять?» (Мт. 5, 38 – 46).

Богдан. Друзі, прочитайте життєву історію.

По дорозі додому Катруся зупинилася біля знайомого будинку, де зібралася група дорослих людей. З усіх сторін лунали запитання: «Хто

бачив бабусю останній раз? А коли вона виходила на вулицю? А хто їй носив їсти? А родина в неї є? Можливо, викликати поліцію чи рятувальників?».

Дорослі вигукували, шуміли, зрідка замовкали. Раптом почули дитячий голос. Катруся промовила: «Я бачила бабусю Олену сьогодні вранці! Вчора надвечір ми гуляли разом в саду! Ми з мамою носили їй обід і вечерю! В бабусі Олені рідних нема! Не викликайте поліцію, бо ми забрали її пожити в нас!»

Дорослі замовкли, подивилися на маленьку дівчинку, послушали її та й розійшлися...

Наталія Лахман

У групах виконайте завдання від **Софії**:

- а) придумати до тексту заголовок;
- б) визначити можливі проблеми самотньої людини похилого віку;
- в) порадитись, що робити у схожих ситуаціях;
- г) пригадайте номери телефону поліції й рятувальників.

Інтелект-паркур

Завдання 1

«Знайди пару»: знайди другу половину вислову й склади пораду, прокоментуй вислів.

Будь прикладом
Роби добро
На зло завжди
І все, що чините,
робіть від душі
Завжди слухайся й поважай
Стався до людей так,

остерігайся зла!
для інших людей.
своїх батьків
як хочеш, щоб вони
ставилися до тебе.
немов Господові, а не людям!
плати добром.

Завдання 2

Підтвердіть або спростуйте думку

- Духовність властива людині та тваринам.
- Аморальність допомагає налагодити стосунки.
- Духовність пов'язана з вищими абсолютними цінностями та прагненням до вдосконалення.

Завдання 3

Колективна творча справа

Після загального обговорення заповніть таблицю

Духовні цілі в житті людини	Засоби їх досягнення
Бути милосердним/милосердною	Стати уважніше та чуйніше

Чек-поінт

1. Як ви розумієте, що таке мораль, що таке духовність?
2. Що означають поняття «бездуховність», «аморальність», чи важливі вони в житті людини та суспільства?
3. Наведи приклади моральної поведінки.
4. Що спонукає людину порушувати норми моралі?
5. Що може трапитися, якщо люди нехтуватимуть моральними нормами?
6. Чого досягають люди через прагнення до духовного?
7. До чого призводить бездуховність у житті людини/країни?

Проектне завдання:

Знайдіть разом з рідними у мережі Інтернет історії життя людей, які, не зважаючи на важкі життєві умови, прагнули робити добро іншим.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

4. Чи можна стверджувати, що людина – поле битви між добром і злом?

Коло обговорення

Софія. З давнини люди вважають, що дуже важливо, яке в людини серце. Визначте, яке серце – у якої людини.

Наприклад: кам'яне серце – жорстока, черства, холодна людина.

Кришталеве серце – ...

Зранене серце – ...

Серце за колочим дротом – ...

Золоте серце – ...

Щире серце – ...

Палаюче серце – ...

Чисте – серце ...

На що здатна людина з «золотим серцем»? А на що – з «кам'яним»?

Зробіть висновок, яку роль відіграє стан серця для вчинків людини?

Богдан і Софія також замислились над проблемою боротьби добра і зла та вирішили звернутись по Google-допомогу, а потім підготували повідомлення.

«Google у допомогу», або про що дізналися Богдан із Софією

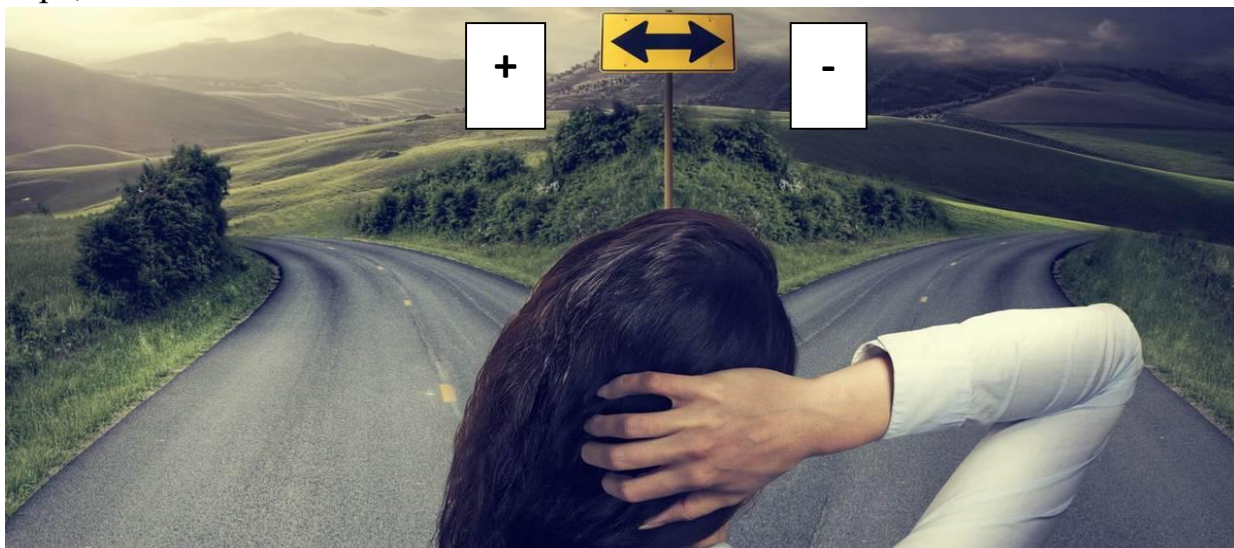
Як ми вже з'ясували, одна з найбільш складних проблем моралі полягає у визначенні понять «добро» і «зло». Не було в історії людської думки мислителя, який, вирішуючи загальні проблеми Всесвіту, не висловив би своїх думок про добро і зло. Немає суспільства, яке не проголошувало б людям поглядів на добро і зло, не закликало б їх творити добро і викорінювати зло. Споконвіку триває протистояння добра і зла, таких же протилежних, як життя і смерть, кохання і ненависть, світло і темрява. Напевно, на землі немає людини, яка б так чи інакше не ставила перед собою питання про добро і зло. Проблема вибору між добром і злом – вічна проблема.

Чи здатні мислителі та суспільство замість людини здійснити вибір між добром і злом? Вони можуть підказувати, наголошувати, закликати, але вибір між добром і злом кожен має зробити сам, згідно зі своїми моральними поглядами та переконаннями, зі станом свого серця, бо не випадково саме серце вважається полем битви добра і зла.

Уявлення про добро і зло складаються в процесі осмислення людиною навколишнього світу і самої себе. Вони пов'язані з цінностями, що існують у певній культурі та визначають добре і зло, хороше і погане, належне з погляду моральності і те, що заслуговує зневаги.

Добро – це те, що є позитивним, корисним, потрібним людині, з чим пов'язані надії і сподівання на свободу та щастя. Воно може виступати як мета людської діяльності, як ідеал, до якого слід прагнути. Зло завжди означає погане, небажане, негідне для людей, засуджуване ними, таке, що спричиняє собою біди, страждання, горе, нещастя.

У своєму розвитку поняття добро і зло розглядалися як сили, підлеглі виключно людському знанню, розуму та волі, відповідно зло вважалась показником шкоди та незнання. Такими були погляди частини мудреців, філософів. Інші вважали, що моральні цінності – норми, принципи, ідеали, поняття про добро і зло, як і здатність людини їм слідувати, – дані їй Творцем. Саме тому вони мають абсолютний, вічний та незмінний характер. Їх зміст додає моралі загальності, духовної піднесеності та благородства. Славетний цар Давид в одному з своїх псалмів написав: «Ухиляйся від злого та добре чини». Людям потрібно не створювати самотійно свої уявлення про добро, а шукати та відкривати їх, якщо вони об'єктивно існують. На цьому шляху кожен неминуче приходиться до духовного світу як вищого блага.

Той, хто постає проти добра, завдає збитку, насамперед, собі. Ворожість походить не від сили, а від немочі, нікчемності, тому обов'язково обертається проти себе. Всякий, хто робить зле, ненавидить світло.

Але кожна людина повинна пам'ятати, що, які б перешкоди не ставали на життєвому шляху, звинувачувати обставини та інших у своїх проблемах – це не вихід. Потрібно, перш за все, розібратися в собі і визначити, якою дорогою йти – дорогою добра чи дорогою зла. Вибір завжди залишається за людиною.

Справжнє благо (добро) – це добродійне життя, що приносить неминуче щастя, шлях до досконалості, до духовної краси і вкорінення добра в душі.

Запитання до повідомлення Богдана та Софії:

- Чи легко робити добро?
- Чи усім ми повинні робити добро?
- Що означає «остерігатися зла»?

- Чи погоджуєшся ти з висловом відатного німецького етика ХХ ст. Альберта Швейцера: «Добро – це те, що служить збереженню та розвитку життя, зло є тим, що перешкоджає життю чи знищує його»?

Життєва історія

Богдан: Друзі, прочитайте життєву історію.

Сергійко та Андрійко

Сергійко із старшим братом Андрієм жили в одній кімнаті.

Спочатку це було добре, бо меншому старший завжди допомагав і з уроками, і з проектами та їх презентацією.

Але згодом Сергійко став помічати, що Андрій говорить батькам неправду. Коли грає в комп'ютерні ігри, то каже, що вчить уроки; коли говорить по телефону з дівчиною, то це – з учителькою. Ще й при цьому обмані весело моргає молодшому, ніби одностудцеві.

Сергійко довго мучився: як йому бути? Він любить брата, йому вдячний, але ж батьків поважає більше! Сергійко мужньо вирішив...

Наталія Лахман

У групах виконайте завдання від **Софії:**

- поміркувати про шляхи вирішення проблеми;
- озвучити найкращий варіант;
- запропонувати закінчення історії;

Богдан: Друзі, прочитайте ще одну життєву історію.

На всіх не вистачить

Старші хлопці у футбол грають, а малий Володя їм завжди допомагає – м'яча подає, у кіоск по воду збігає.

Сьогодні вдалий день: хлопці замовили пляшку води й цукерки. Володя прибігає захеканий, віддає Ігореві воду.

– Цукерки я сам поділю, можна? – питає Володя і дивиться на Ігоря великими чесними очима.

– Діли.

Володя роздає всім по дві цукерки, бере собі дві, а папір скручує і кидає під кущ.

Поки хлопці грають, Володя стежить за папірцем. Коли всі підуть, він його підніме, розгорне і дістане зайві цукерки. Цікаво, скільки їх цього разу буде?

Одного разу аж п'ять залишилось. А навіщо їх ділити? Все одно на всіх не вистачить. Краще самому з'їсти.

Питання від **Софії**:

- а) Як допомагав Володя старшим товаришам?
- б) Що доручили старші йому цього разу?
- в) Що запропонував Володя своїм друзям?
- г) Чи чесно поділив хлопчик цукерки?
- д) Чи можна вважати, що Володя, приховавши цукерки, був розсудливим?
- е) Чи підтримуєте ви вчинок хлопчику? Поясніть чому.

Батл - дебати

Правила участі у батл-дебатах

1. Кожен має право висловити свою думку. Якщо у тебе є що сказати іншим, нехай вони дізнаються про це.
2. Говори, що думаєш, думай, що говориш! Висловлюйся ясно й чітко. Не стверджуй того, в чому не розібрався сам.
3. Намагайся якомога переконливіше викласти свою точку зору. Оперуй тільки достовірними фактами.
4. Не повторюй того, що до тебе було сказано.
5. Поважай чужу думку. Постарайся зрозуміти її. Умій вислухати точку зору, з якою не згоден. Будь витриманим. Не перебивай промовця.
6. Не давай особистісних оцінок.
7. Правоту доводь аргументами, а не криком. Намагайся не нав'язувати своєї думки.
8. Якщо доведено помилковість твоєї позиції, май мужність визнати свою неправоту.
9. Нехай головним підсумком диспуту стане твоє просування по нелегкому шляху осягнення істини.

Гра-розминка «Незримий труд душі людської»

Робота в парах

До назв людських вад доберіть назви чеснот, що їм протистоять:

гординя	щедрість
розбещеність	відповідальність
жадібність	працелюбність
неохайність	стриманість
безвідповідальність	акуратність

байдикуватість
егоїзм

скромність
жертвність

Раунд 2

Гра «Among us» («Посеред нас»)

Прочитайте речення, віднайдіть «зраду» добра, виправте речення.

1. Добрі діти ніколи не дають пожертви.
2. Ввічливі діти не допомагають іншим.
3. Гарні хлопці ходять на спортивні секції, щоб бути сильними й ображати молодших.
4. Батька та матір шанувати – ніколи їм не допомагати.
5. Відпочиваючи на природі, намагайся якнайбільше зашкодити їй.
6. Старанні учні ніколи не виконують домашні завдання.
7. Уважні учні завжди все забувають.

Раунд 3

Командне змагання

Проаналізуйте уважно текст і сформулюйте якості доброї людини (1 група) і якості недоброї людини (2 група).

Наприклад: Негідно залишати товариша в біді, бути байдужим до чужого горя.

Якості доброї людини: небайдужість, увага, милосердя.

Якості недоброї людини: байдужість, зрада, жорстокість.

1. Негідно привласнювати результати праці інших, ховатися за чужі спini.
2. Негідно бути байдужим, боязливим, пасувати перед труднощами.
3. Негідно задовольняти лише власні потреби. Уміє керувати власними бажаннями.
4. Негідно мовчати, коли сказати - це чесно, благородно і мужньо, а мовчати – малодушно і підступно.
5. Негідно справжній людині не тільки брехати, лицемірити, пристосовуватися до будь-чого, а й не мати власної думки.
6. Негідно легковажно кидатися словами, давати невиконвані обіцянки.
7. Негідно надмірно жаліти самого себе, як і безжально та байдуже ставитись до іншої людини.
8. Негідно відчувати радість за рахунок утисків та приниження інших людей.

Раунд 4

Гра «Judgment Day» («День вироку»)

Об'єднайтеся у чотири групи. Програйте різні життєві ситуації, надаючи перевагу добру й милосердю («виносячи добрий вирок»).

1 група

Галинка не хоче сидіти з Сергійком за однією партою. Що відчуває Сергійко? Чи права Галинка? Що можна порадити кожному з них?

2 група

Сашко знову смикнув Марійку за кіску. Вона побігла за ним, щоб вдарити. Що можна порадити Сашкові й Марійці?

3 група

Прогулюючись, ви побачили бездомне кошенятко. Воно було розгублене й налякане. Побачивши вас, підбігло, довірливо притиснулось і жалібно замуркотіло. Вам дуже шкода стало кошенятка, але батьки не дозволяють тримати в квартирі домашніх тварин. Що ви зробите?

4 група

Надворі теплий сонячний день. Ви з друзями зібралися піти до річки. Але вашій бабусі стало зле. А друзі кличуть, сонечко посміхається. Дуже хочеться піти скупатися. Як ви вчините?

Група 1 оцінює відповіді групи 2, група 2 – відповіді групи 3 і так далі.

Диспут «Займи позицію»

Іменинний пиріг

У Ніни велика сім'я: мати, батько, два брати, дві сестри й бабуся. Ніна найменша: їй восьмий рік. Бабуся – найстарша: їй вісімдесят два роки. У бабусі тремтять руки. Несе ложку бабуся – ложка дрижить, крапельки падають на стіл.

Скоро день народження Ніни. Мама сказала, що на її іменини у них буде святковий обід. На обід Ніна хай запросить подруг.

Ось і настав цей день. Мама накриває стіл білою скатертиною. Ніна подумала: «Це ж і бабуся за стіл сяде. А в неї ж руки тремтять. Подруги сміятимуться. Розкажуть потім у школі, що в Ніниної бабусі руки тремтять».

Ніна тихенько сказала мамі:

– Мамо, хай бабуся сьогодні за стіл не сідає.

– Чому? – здивувалася мама.

– В неї руки тремтять. Капає на стіл.

Мама зблідла. Не сказавши й слова, вона зняла зі столу білу скатерть і сховала її в шафу. Довго сиділа мовчки, потім сказала:

– У нас сьогодні бабуся хвора. Тому іменинного обіду не буде. Поздоровляю тебе, Ніно, з днем народження. Моє тобі побажання: будь справжньою людиною.

Василь Сухомлинський

Запитання для обговорення: **чи справедливе мамине рішення?**

Хто вважає, що Ніна права, займіть позицію «так», хто думає, що Ніна неправильно вчинила, а згоден з думкою мами, займіть позицію «ні».

Кожна група відстоює свою думку, знаходячи свої твердження та докази. За часом стежить секундант. За жеребом обрати декілька суддів. Після викладу всіх точок зору судді запитують, чи не змінив хто своєї думки і чи не хочуть учні зайняти іншу позицію. Судді визначають переможця.

Об'єднайтеся у дві групи. Одна група складає поради, як протистояти злу, починаючи зі слів «не бути»; а друга як перемагати зло добром, починаючи зі слів «бути»

<i>Протистояти злу «Не бути»</i>	<i>Перемагати добром «Бути»</i>
<i>Не бути нестриманими Не бути брехливими</i>	<i>Бути уважними до інших Бути милосердними</i>

Перемагає та група, яка за однаковий час напише більше аргументів.

Богдан. От і підійшов до завершення наш батл. Софійко, спробуємо підсумувати, про що ж ми говорили сьогодні на уроці.

Софія. Спробую, а ти мене доповниш, якщо я щось забуду. Здавна на землі люди цінували праведне життя – чесне, щире, відкрите, правдиве. Зло довго не забувається і породжує зло. А от добро примножує добро. Не давайте злу побороти добро! Злі паростки в собі треба починати долати за наступними кроками:

- 1) вміти розрізняти, що добре, а що погано;
- 2) аналізувати власну поведінку;
- 3) ставати на бік добра;
- 4) усувати перешкоди, що не дають робити добро (лінощі, байдужість тощо);
- 5) не відкладати на потім добрі справи.

Богдан. Я з тобою, Софійко, згоден. А ви, друзі? Чи можете продовжити цей перелік?

Проектне завдання: Пригадайте відомі вам 2-3 казки чи інші твори, які порушують проблеми боротьби добра та зла в житті людини. Добро чи зло в них перемагало? Чому?

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

5. Яке «золоте правило» життя в людському суспільстві?

Софія. На попередніх уроках мова йшла про те, що людське життя складається з різноманітних дій і причиною багатьох наших помилок є невміння передбачати наслідки своїх вчинків та невміння керувати собою. Важко було б жити, якби кожен зважав лише на власні потреби та бажання. Ми маємо пам'ятати: людину оцінюють за її ставлення до інших. Добропорядні люди вважають основою всіх норм етики для людей «золоте» правило моралі. Яке це правило, що стало всесвітньо відомим, ми і з'ясуємо сьогодні на уроці.

Але спочатку **Богдан** пропонує ознайомитися з найбільш поширеними правилами-гаслами, які люди обирають у якості морального кредо (правила життя).

Завдання: вибрати одне найважливіше, на ваш погляд, правило, якого людині достатньо дотримуватися, щоб інші вважали її чемною.

1. Мета виправдовує засоби.
2. Все залежить від ситуації.
3. Правий той, хто сильніший.
4. Усе визначає більшість.
5. Роби так, щоб було краще тобі.
6. Слухайся голосу совісті.
7. Хочеш собі добра, не роби нікому зла.
8. Роби те, що дає тобі найбільше задоволення.
9. Живи сам і давай жити іншим.
10. Поводься з іншими так, як хотів би, щоб поводитися з тобою.

Спробуйте визначити, яке з цих правил і називається «золотим» (особливо важливим) та поясніть чому.

Софія. Від народження ми перебуваємо серед людей. Усі вони дуже різні. Упродовж дня нам доводиться спілкуватися з багатьма людьми. Ми не завжди усвідомлюємо, що боротьба добра і зла виявляється у наших вчинках та ставленні до інших людей.

Одного разу у стародавньому Китаї учні запитали свого вчителя Конфуція: «Чи можна прожити життя щасливо, користуючись тільки одним важливим правилом?». Вчитель відповів: «Є таке правило, воно міститься у слові «взаємність». Учні розгубились й попросили пояснити. Конфуцій відповів: **«Стався до людей так, як хочеш, щоб вони ставилися до тебе».** Так, у V ст. до н.е., Конфуцій сформулював на сьогодні всесвітньо відоме правило поведінки, яке і називають «золотим правилом» моралі.

«Золотим» воно називається тому, що дає ключ до розуміння того, як зробити вибір між добром і злом.

Цікаво, що перші згадки про золоте правило моралі датуються серединою I тисячоліття до н.е. Це правило зустрічається в давньоіндійському священному тексті «Махабхараті», у висловлюваннях Будди, в «Одіссей» давньогрецького поета Гомера в «Історії» давньогрецького історика Геродота. У Святому Письмі золоте правило моралі згадується двічі при викладі Нагірної проповіді: «Усе, чого тільки бажаєте, щоб чинили вам люди, те саме чиніть їм і ви».

Протягом наступних століть про це просте твердження ще багато було сказано і написано. Наприклад, його високо оцінюють як «саму сутність людських взаємин», «формулу любові до ближніх», а також як «основоположний принцип моралі».

Золоте правило радить думати про те, що подобається нам, і привносити це в наші стосунки з іншими.

Богдан. Друзі, прочитайте оповідання та дайте відповідь на запитання

У кого радість, а в кого горе

П'ятикласники зібрались їхати на екскурсію до Канева. Діти раділи: багато побачать нового, цікавого. Побувають на могилі Т.Г.Шевченка.

Зібралася їхати й Галя. Та ось у неї тяжко захворіла мама. Приходить Галя до школи заплакана.

– Чого це ти така сумна? – питають товариші.

– Мама дуже хвора. Не поїду я на екскурсію.

Важко стало на душі у дітей. Як же можна радіти, веселитися, коли у товариша горе? І вирішили діти: почекаємо, поки в Галі одужає мама, тоді й поїдемо на екскурсію. Поїхала й Галя.

Коли в тебе радість, у другої людини може бути горе. Розуміти чуже горе – це велика людська краса.

Василь Сухомлинський

Питання:

Як ти поясниш крилатий вислів: «Розуміти чуже горе – це велика людська краса»?

Софія. Возвеличене звання людини. Возвеличена й відповідальність. У своєму житті, вчинках, словах, зовнішності і звичках людина має прагнути до досконалості. Скільки ж потрібно уваги й моральних зусиль, щоб бути досконалим? І не один день, не два, не тиждень, а повсякденно, все життя! Отже з дитячих років треба навчитися дивитись на себе з різних боків, оцінювати власну поведінку. Це народжує делікатність, тактовність та милосердя у стосунках з людьми.

Словник понять і термінів

Делікатність

– обережність, м'якість, повага до іншої людини.

Тактовність

– почуття міри, ввічливість, терпіння, вихованість.

Милосердя

– милість серця, щирість, здатність на співчуття та допомогу.

Богдан. Ми завжди буваємо дуже дбайливими стосовно своїх речей, а до чужих – набагато менше. Ми не бережемо парти в класі. Дехто палять кнопки в ліфтах, б'ють скло у вікнах, псують у під'їздах стіни цинічними надписами та малюнками. Ці погані вчинки свідчать про неповагу до людей, які своєю працею створювали нам затишок, красу й чистоту.

Як сумно, що деякі діти з дитинства проявляють егоїзм: ніколи не поступаються місцем у транспорті людям похилого віку, не допомагають піднятися по сходах хворій людині, перейти дорогу сліпому. А народна мудрість каже: «Що посієш, те й пожнеш». Добрі справи – добрі плоди приносять. А якщо людина вчиняє погано – її погані вчинки проти неї й повертаються.

Казковий портал

Софія. Ось про це казка черниці Євфимії (Пашенко).

Що посієш, те й пожнеш

Жила-була в лісі маленька лисичка. Захотілось їй якось погуляти. На білий світ подивитись та себе показати. От вилізла лисичка з теплої нірки й пішла на

берег моря. Дивиться, а з води висунула голівку маленька рибка. Її ще бичком називають. Хоча бичок цей від голови до хвоста трохи більше пальця...

Побачив бичок лисичку й зрадів від щастя. А усмішка у бичка аж до вух. Задумала лисичка бичка подратувати. Встала вона, лапки в боки, язик висунула та давай кривлятися:

– Витрішкуватий бичок, криворотий дурник!

Почув це бичок і позеленів від образи. А сам сказав лисичці:

– А ти...ти – гидка лисиця! І хвіст твій тонкий, як спиця.

Як почула це лисичка, як заревла на весь ліс. А потім чимдуж побігла додому. У теплу нірку. Мамі-лисиці скаржитися.

– Мамо, мамо, мене бичок образив! З'їж його, мамочко!

– Чим же він тебе образив? – запитує мама-лисиця.

– Він сказав, що я гидка! А ще, що у мене хвіст, як спиця! Але ж мій хвостик найкращий у всьому лісі...Матусю, цей бичок поганий! З'їж його, мамусю!

– Як же я його з'їм? – каже мама-лисиця. – Він у морі живе, а не в лісі... Де ж мені його зловити? Та й знаю я бичків. Вони й мухи не образять. А от якщо їх хто образить, тоді можуть за себе постояти. Послухай, донечко, чи не образила ти бичка перша?

Мовчить лисичка. Очі від сорому підняти не може. Та й що тут скажеш? І так все зрозуміло. Що заслужила, те й отримуй.

Питання: Чому бичок образив лисичку? Чому лисичці стало соромно? Яке правило міжособистісних стосунків порушила лисичка?

Богдан. Друзі, прочитайте життєву історію.

Не ображай!

Один п'ятикласник постійно насміхався з інших, придумуючи їм образливі назви: «кульгавий», «сліпа», «конопатий», «жирний», «заучка». Від цих принизливих імен плакали діти не раз, але не сміли скаржитися дорослим, бо отримують звання «зрадник» чи «ябеда».

Сім'я п'ятикласника була змушена переїхати на півроку до сусіднього містечка, щоб доглядати хворого дідуся. Як тільки він у перший день навчання в новому класі спробував принизливо обізвати однокласників, то відразу на великій перерві учні зібралися на збори й поставили йому вибір: або він покидає їхній клас, або буде виконувати непорушне правило співжиття в колективі! Жорстокий хлопчик задумався...

Питання:

а) подумати, для чого п'ятикласник ображав учнів?

- б) як новий клас вирішив проблему?
- в) яке непорушне правило було обов'язковим до виконання в новому класі?
- г) чи потрібно при вирішенні класних проблем звертатися до вчителів і батьків?

Золоте правило потьмяніло

Якщо поглянути в історію, то можна побачити злочини проти людства, при вчиненні яких відбувалося нехтування правами людини. Серед них – работоргівля в Африці, нацистські табори смерті, примусова дитяча праця, жахливі війни, примусове викрадення людей. Цей список міг би бути набагато довшим.

Чому ж люди іноді стають себелюбними, жорстокими, бездушними та злими? Можливо, через те, що золоте правило відкинули, як щось неактуальне, пережиток минулого. І саме через такий погляд люди стають ще більш егоїстичними.

Ми повинні пам'ятати, що в житті буває важко не тільки нам. А чи вміємо ми розуміти, коли іншій людині важко? І чим ми можемо допомогти їй співчуттям та жалістю? Потрібно бути не байдужим до горя інших. Нашої допомоги потребують старі, слабкі, хворі та бідні люди.

Життя іноді дивовижним чином доводить необхідність дотримуватись золотого правила моралі. Один чоловік, будучи п'ятирічним хлопчиком кожного літа приїжджав на відпочинок до бабусі й дідуся у село. З друзями він неодноразово глузував над старенькою горбатою сторожкою дитячого садочку. Минув час і він став батьком чудової дівчинки. Коли малечі виповнилось п'ять років, до родини прийшло лихо – у донечки почав зростати горб. Тоді батько зрозумів, чому це сталося. Недаремно всі народи світу стільки століть знають і поважають золоте правило моралі, порушення якого здатне привести інколи до справжньої трагедії

1. Як поводить себе людина, котра по-справжньому любить інших?

Вибрати правильні відповіді: *прощає, ненавидить, жаліє, допомагає, жертвує, карає, ображає, ділиться, співчуває, гнівається.*

2. Поміркуйте, за що ми повинні бути вдячними батькам, вчителям, Батьківщині, однокласникам, сусідам?

Поради від Софії та Богдана:

У будь-яких своїх справах і вчинках пам'ятайте про інших.

У спілкуванні з людьми будьте стримані у виявленні своїх почуттів, але разом з тим не будьте холодними і нещирими, щоб нікого не образити.
Кожен день вашого життя бережіть тепло і любов до своїх батьків.
Любіть Україну всім серцем своїм.

Проектне завдання (одне за вибором):

Зроби презентацію, залучивши думку досвідчених експертів (своїх рідних, вчителів, знайомих тощо)

1. У чому полягає головне правило стосунків між людьми?
2. Чи при всіх життєвих обставинах діє золоте правило моралі?
3. Як приділити увагу тим, хто потребує допомоги?
4. Які прояви може мати вдячність?

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

6. Що таке слухняність та неслухняність?

Софія та **Богдан** нагадують, що на минулому уроці ми торкалися змісту поняття вдячності. А сьогодні пропонують подумати: чи можна вважати послух проявом поваги та вдячності?

Спробуємо розібратись в цьому питанні.

Словник понять і термінів

Повага

– почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чийх-небудь заслуг, високих позитивних якостей.

Слухняність

– готовність виконати поради та прохання рідних, вчителів, старших, які бажають тобі добра.

Неслухняність

– вияв супротиву щодо прохання чи розпорядження тих людей, які є для тебе важливими або значущими.

Богдан. Софіє, я вважаю, що цю тему можна було б зробити ще цікавішою.

Софія. Богдане, пропоную розібратися, чи так вже й важливо слухатись інших. Мені не хотілося б бути неслухняною. А допоможе нам в цьому квест-кімната зі своїми завданнями-цеглинками.

Квест-кімната

Бліц-завдання

Прочитайте текст і порахуйте, скільки разів у цьому тексті повторюється слово «слухати».

На жаль, для багатьох людей слухати когось – це складно. Адже слухати – це означає стримувати себе в бажанні висловити свою думку, у прагненні, щоб слухали тебе. Цікавий факт: дослідники помітили, що вміння слухати іншого – це якість, притаманна успішним людям, які досягають мети у своїй кар'єрі та в особистому житті. У сім'ях рідше бувають сварки та непорозуміння, якщо люди слухають одне одного. Чи важливо вміти слухати іншого? Як ви вважаєте? Чи важко слухати уважно, з цікавістю? Зараз кожний з вас слухає цей текст, тому що у нього є мета – порахувати, скільки слів «слухати» в тексті. У спілкуванні з іншою людиною повинна бути мета – слухати, щоб зрозуміти того, хто поряд.

Коло обговорення

Об'єднайтеся у дві групи і дайте відповіді на запитання:

1 група

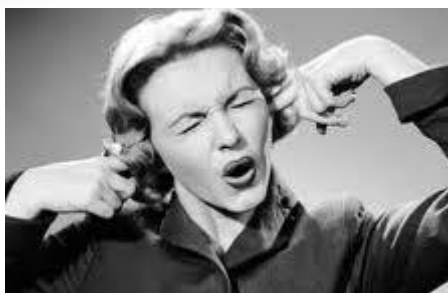
Назвіть причини, які заважають нам бути слухняними.

2 група

Назвіть наслідки, які виникають від непослуху.

Арт-завдання

Розгляньте зображення і вкажіть, у якому стані людина здатна почути іншу?

Життєва історія

Аліна

Аліна лежала в лікарняній палаті і крізь сльози дивилася у вікно, чула голоси дітвори, які весело поверталася зі школи.
– Що ж я наробила? Чому не послухалася матусі? Татусь теж наказував не ходити по льоду!

Ці тривожні думки не давали дівчинці заснути. Їй було дуже соромно перед батьками і не тільки за неслухняність. Вона добре почула розмову про те, які великі гроші будуть витрачені на лікування. Соромно буде дивитись в очі маленькому братику, якого вона завжди доглядала та навчала не ходити навіть по замерзлих калюжах.

Аліна вирішила, що увечері, коли в лікарню прийдуть батьки до неї, вона попросить у них вибачення та дасть їм обіцянку...

Наталія Лахман

Питання

- За що було соромно Аліні?
- Що вирішила дівчинка?
- Складіть версії діалогу Аліни з батьками і братиком.
- Чому на водоймах взимку небезпечно?
- Як можна убезпечити себе від хвороб?

Притчевий портал

Притча про двох синів

В одного чоловіка було два сини; і він, підійшовши до першого, сказав: сину, піди сьогодні попрацюй у винограднику моєму. Але той сказав у відповідь: не хочу. Але згодом, розкаявшись, пішов. І, підійшовши до другого, він сказав те саме. Цей сказав у відповідь: іду, господарю, — та не пішов. Котрий з цих двох виконав волю батька? Кажуть Йому: перший.

(Мт.21, 28-31).

Питання: Чи згодні Ви з думкою слухачів притчі? Чи зрозуміли ви, з якої книги ця притча?

Про що ця притча? Безумовно, по-перше, про важливість пошани й слухняності батькам. У наш час, коли ми сотні разів можемо сказати батькові або матері слова «не хочу» і «не буду», нам іноді не зрозуміло, що ж такого зробив перший син з притчі: ну, сказав «не піду, не хочу», але ж пішов.

Дві тисячі років тому все було зовсім не так. Для палестинських селян шанування й повага свого батька були чимось дуже важливим і само по собі зрозумілим. Відмова підкорятися батькові виглядала як нечувана зухвалість, як повстання проти його авторитету. Ще з давніх давен слухняність батькам була закріплена однією з десяти Божих заповідей (п'ятою) і стала непорушним законом разом із забороною вбивати, грабувати тощо. П'ята заповідь говорить: **«Шануй батька й матір, щоб було тобі добре, і щоб довгими були твої роки на землі»**. Крім того, за старозавітним законодавством, неслухняний син, що звинувачувався батьком і матір'ю в постійній непокірності й неповазі, підлягав суспільному суду. Таке правило вшанування батьків було характерним не тільки для стародавніх юдеїв, але й взагалі для всього культурного світу Близького Сходу, та й зараз зберігається серед народів, що мешкають навколо Середземного моря.

Християни стверджують, що кращим сином вважається все ж той, хто спочатку відмовився робити те, що звелів йому його батько, а потім розкаявся та все ж виконав його волю. Тобто Євангеліє говорить, що цей син набагато кращий за того, який ввічливо погодився з батьком, а все ж не послухав його.

Можливо, ця притча особливо варта уваги в сьогоднішній, коли показна ввічливість і «солодкість мови» набуває більшого значення, ніж реальна справа. Безперечно, наші слова мають значення, проте більш важливими є справи, бо ніхто не буде поважати людину, в якій слова розходяться з ділом.

Святе Письмо нашої хвилює нас ще на одну важливу думку. Жодна людина не має права на абсолютну істину, винятковість, зарозумілість стосовно інших людей. Підґрунтям винятковості і зарозумілості не може бути також релігійна, расова, національна, культурна або будь-яка інша перевага.

Прочитайте запропоновані твердження й визначте ті, з якими ви погоджуєтесь (**Pro**). Обґрунтуйте, чому не погоджуєтесь з іншими (**Contra**).

- Необхідно шанобливо, з повагою й любов'ю ставитися до рідних та близьких людей.
- У першу чергу, таке ставлення виявляється у ввічливому спілкуванні з ними.
- Синівська/дочірня слухняність повинна бути не тільки на словах, але й у вчинках.

- Слухняний і ввічливий на словах, але неслухняний у вчинках, насправді чинить недобре.
- Якщо ти не послухався батьків, повівся негарно, слід негайно виправити допущену помилку й вибачитись.
- Питання послуху й непослуху батькам існувало завжди.
- В житті важливо не давати лише обіцянки, а й робити гідні вчинки.
- Давати обіцянки й виконувати їх – це одне й те ж.
- Якщо ти виявив непослух до батьків, наполягай вже на своєму, навіть якщо неправий, бо тільки так можна виховати характер.

Книжкова кімната

БАТЬКИ І ДІТИ

Був колись голодний рік і нічого було їсти. І змовились люди старих батьків і матерів у кручі повідвозити. А один чоловік не схотів так зробити і сховав свого батька у погріб та носив йому туди їсти.

Прийшла весна і час сіяти. І питає син батька:

– Що робити? Нічого сіяти.

І каже батько:

– Позривай, сину, дахи й молоти їх, та запрягай воли, та ори шляхи. Як по них хліб возили – так багато всякого зерна натрусили.

І послухав син батька. Помолотив дахи й намолотив кіш зерна, запряг волів і поорав шляхи. І вродилось у нього багато всякого хліба. Радіє син та батькові дякує. А люди дивуються:

– Як ти здогадався орати шляхи?

– А тому здогадався, що батька не вивіз у кручу, та жалів, та годував його.

І побачили тоді люди, що не так вони зробили, та й дітям заказували, щоб батьків шанували.

Панько Рогач

Завдання

З неслухняністю чи слухняністю пов'язані наведені нижче вислови:

- рішення селян в голодний рік;
- син рятує свого батька;
- син зорав шляхи;
- отриманий великий урожай.

Медіа-завдання

Перед переглядом мультфільму «Слухняний означає захищений» дайте відповідь на завдання 1 та 2.

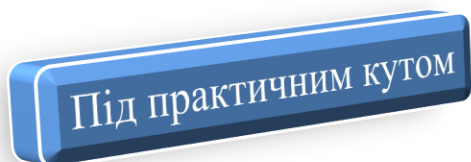
1. Який сюжет можливий у фільмі з такою назвою?
2. Яким може бути головний герой фільму, музичний супровід та кольорове рішення?

Перегляньте мультфільм «Слухняний означає захищений» за QR-кодом і дайте відповідь на питання 3 та 4.

3. Чи співпадає побачене з попереднім прогнозом щодо сюжету мультфільму?

4. Спрогнозуйте, як далі будуть розгортатися події.

Намалюйте сонце, на його промінцях за зразком складіть практичні поради для того, хто хоче бути слухняним. Прикріпіть до променців свої рекомендації. Зробіть фото готової пам'ятки.

ПАМ'ЯТКА

Практичні поради для тих, хто хоче навчитися слухати інших:

1. У спілкуванні з іншими людьми спочатку навчитися не перебивати того, хто говорить.

2. Попросіть свого друга зупиняти вас щоразу, коли ви занадто багато говорите й не слухаєте інших.

3. Спілкуючись із близькою вам людиною, запитуйте себе: «Що він (вона) хоче цим сказати? Що його (її) турбує?».

4.

5.

6.

7.

Основні питання

- Чому можна стверджувати, що неслухняність – це неетична поведінка?
- Чому іноді буває так важко слухатись?
- Як можна виховувати в собі слухняність?
- Що спільного у різних творах: в бувальщині «Батьки і діти» та мульт-оповіданні «Слухняний означає захищений»?
- Чи всіх і завжди потрібно слухатись?

Софія. От бачиш, Богдане, я відчувала, що тема слухняності та неслухняності не така вже й проста.

Богдан. Так, Софіє, я навіть хочу ще глибше її дослідити. Я вже знаю як. Ти мені допоможеш?

Софія. Чим саме?

Богдан. Знаєш, як в мережі Інтернет легше за все знаходити інформацію?

Софія. Я користуюсь пошукачами.

Богдан. Я ще й хештегами.

Софія. А що це?

Богдан. Хештег – будь-яка комбінація символів, що починаються зі знака #. Він дозволяє користувачам соціальної мережі значно спростити процес відстеження актуальних записів в індивідуальній стрічці за певною тематикою. Крім того, вбудована система хештегів дозволяє максимально оперативно й точно знаходити необхідну інформацію в чаті або груповому листуванні, а також може використовуватися як запрошення до обговорення. А будь-який хештег, підтриманий достатньою кількістю людей, може створити тенденцію й залучити ще більше користувачів до обговорення.

Софія: Я створю хештег

#слухняність

Богдан: А я – хештег

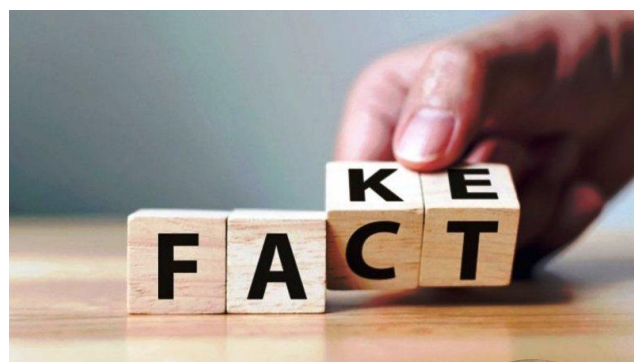
#неслухняність

Проектне завдання:

Зробити у власній соціальній мережі хештег #слухняність або #неслухняність та поділитися знайденою інформацією за хештегом.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

7. Яка різниця між правдивістю та обманом ?

У пошуках сенсу

Богдан. Прислів'я повчальні гуртом прочитайте - другу частинку легко визначайте.

Знаєш – кажи
Язиком густо
Щоб лиха не знати
В очі лисицею
Стій за правду горою
Руки золоті
Гірка правда краща

то й люди з тобою
та горло погане
як солодка брехня
а на ділі пусто
а за очі вовчицею
треба правду казати
не знаєш – мовчи

Софія. Про які людські чесноти та недоліки йдеться у цих прислів'ях?

Богдан. Наведені прислів'я тісно пов'язані з реальним життям. Бо іноді трапляється так, що буває дуже важко сказати правду.

Часом, коли ми відчуваємо провину за який-небудь поганий вчинок, нам так і хочеться звинуватити у цьому когось іншого. У такому разі неправдивість іде поряд із боягузством і малодушністю.

Буває, хтось посоромиться сказати правду товаришеві, тому що не хоче образити його або засмутити. Але марно кажуть: «Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже». Іноді люди говорять неправду, щоб приховати власні лінощі. Наприклад, не хочеться робити домашнє завдання – і ви говорите мамі чи татові: «А нам сьогодні додому нічого не задавали». Або спізнилися у школу через те, що проспали, а пояснили своє запізнення несправним будильником. Навіть сказавши один раз неправду, людина втрачає частку довіри серед оточення, втрачає моральне право вимагати справедливого ставлення до себе.

Брехня або неправда – підступне явище, здатне замаскуватися під правду, переконати людину, що наразі саме вона, брехня, є найкращим варіантом поведінки, і тільки вона веде до виходу з якоїсь кризової ситуації. Тобто поводить як підступний ворог. Тож ми маємо навчитися боротися з цим ворогом.

Отже, правда й неправда, чесність і нечесність – ці поняття досить часто супроводжують людину. Але одне з них возвеличує, а інше – принижує її. Як не розгубитися, як відрізнити правду від брехні, плітки від істини, наклеп від щирості? Щоб знати, як діяти, потрібно чітко розуміти сутність, значення слова. І допоможе нам у цьому дослідницька мапа.

Дослідницька мапа

- Спочатку з'ясуємо, що таке правда і брехня?
- Знайдемо відповідь на питання: чому не можна брехати?

- Складемо «правила чесності»: як подолати брехню?
- Підведемо підсумок: для чого це потрібно?

Словник понять і термінів

Правда

– те, що відповідає дійсності, істина.

Правдивість

– чеснота, пов’язана з потребою людини говорити правду й діяти відповідно до неї за будь-яких обставин.

Обман

– те, що не відповідає правді; брехня.

Богдан. Цілком очевидно, що неправдою слід вважати будь-яке висловлювання, що не відповідає дійсності. Але з однією важливою умовою: мовцеві добре відомо, якою є реальність насправді, але він навмисно її спотворює, щоб ввести співрозмовника в оману.

Фактично брехнею можна назвати й напівправду, коли мовець знає багато, але розкриває лише ту частину відомого, яка йому вигідна або принаймні безпечна, а не дуже приємні і зручні факти просто замовчує, немов їх і немає зовсім. Тобто, приховування правди – теж обман. Коли ж людина говорить неправду, але не знає про це, то не можна сказати, що така людина обманює.

ТОП-інформація

Софія. У сьогоднішні з’явилась нова особлива форма неправди – фейк.

Фейк – це подання фактів у спотвореному вигляді або свідомо неправдивої інформації. До того ж фейк – це спосіб маніпуляції свідомістю шляхом надання неповної інформації, приховування контексту, частини інформації з метою підштовхнути аудиторію до дій чи думок, які потрібні маніпулятору. Масова маніпуляція думкою багатьох людей є серйозною загрозою для суспільства.

Фейкові новини – це навмисне поширення неправди з метою змінити громадську думку або розділити людей на декілька ворогуючих таборів. Для створення фейків використовують змінені або вигадані історії, божевільні теорії змови, містифікації, сфабриковані фото та відео. Фейки – продукт, у якому частково або повністю відсутня правдива інформація. Фейкові новини максимально схожі на справжні. Іноді професіонали не завжди можуть розгледіти підробку.

Як так вийшло?

Раніше на місце події завжди відправляли журналіста або отримували новини від перевірених джерел. Але з появою інтернету журналістика змінилася. Тепер

журналісти здебільшого шукають цікаві інформаційні приводи у соцмережах. Новини потрібно публікувати дуже швидко, щоб вони не втратили актуальності та ніхто не встиг опублікувати їх раніше (бо це призводить до зниження трафіку на сайті). Відповідно через брак часу, неухважність або банальну втому – новину не завжди встигають перевірити на достовірність. Тому навіть надійні ЗМІ з високою репутацією іноді пропускають фейки.

На що впливають фейкові новини?

Підробки публікуються з наміром ввести в оману, щоб завдати шкоди людині або юридичній особі, щоб отримати фінансову або політичну допомогу. Фейки покликані змінювати громадську думку, вести брудну пропаганду та змушувати людей вірити у брехню.

Часто автори використовують сенсаційні, сфабриковані заголовки з метою збільшити читацьку аудиторію й дохід від лайків. Такі заголовки, «клікбейти» існують для отримання доходу від реклами, незалежно від правдивості опублікованих історій.

Автори фейкових новин найчастіше просто вигадують і додають до реальної події нові елементи, які дозволять привернути увагу аудиторії. Реальна новина може здатися нудною, але фейк викличе непідробний інтерес за рахунок резонансної вигадки.

Ознаки, які можуть вказати на фейк

- Відсутність джерел інформації.
- Анонімні (без вказівки на автора) джерела.
- Лінк на підозрілі або маловідомі джерела (наприклад, на сайт huhurtrt.io).
- Інформація від організацій, які були помічені в поширенні неправдивих даних.
- Дані компаній, які не були активними довгий час.
- Недостовірні цитати (перекручення того, що сказали насправді / повністю вигадані цитати / неправильний переклад цитати).

Отже, слід пам'ятати, що фейк є брехнею, яка може завдати багато шкоди, бо, як сказав відомий французький письменник Еміль Золя: «Якщо ви приховаєте правду і закопаєте її в землю, вона неодмінно виросте і набере такої сили, що одного разу, коли вона вирветься, то знесе все на своєму шляху». Про дієвість правди багато сказано в Біблії. Всесвітньо відомі такі слова: «Немає нічого таємного, що не стало б явним».

Богдан. Прочитайте цікаву історію і дайте відповідь на запитання.

Про багатого купця і бідного майстра

Жив-був на світі багатий купець. А поруч із ним – бідний чоловік, але, як кажуть, на всі руки майстер. Викликав якимось купець майстра до себе додому і говорить йому:

– Буду я надовго від’їжджати з країни, а тебе, добрий чоловіче, попрохаю за цей час зробити одну гарну справу. Дам я тобі чимало грошей, і збудуй, будь ласка, поруч із моєю садибою чудовий будинок. Тільки благаю тебе про одне: не шкодуй моїх коштів, купи найкращі матеріали, візьми найуміліших майстрів.

Поїхав купець, а сусід і думає:

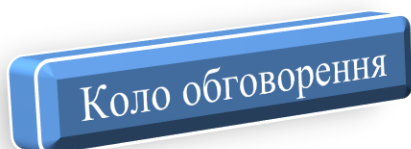
– Придбаю я такі-сякі матеріали, найму найдешевших майстрів і обманю сусіда. Зроблю тільки на вид хатину якісну. Багач далеко, мене не контролюватиме. Так і вчинив.

Повернувся купець додому, угледів здалеку красень-будинок, зрадів щиро, похвалив умільця й тут же говорить:

– Не думав я і не гадав, що ти так швидко з ділом справишся. Дійсно, ти – майстер. Знаєш, мені тебе, сусіде, завжди жаль було, що ти так бідуєш. Тож і вирішив я тобі добро зробити. Цей будинок призначався саме тобі. Тож прийми від мене його в подарунок.

Питання:

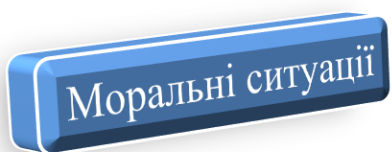
Як, на вашу думку, ці слова сприйняв майстер?

Ознайомтеся з причинами та наслідками брехні. Спробуйте доповнити стовпчики. Які наслідки вважаєте найнебезпечнішими?

ПРИЧИНИ
<ul style="list-style-type: none">
▪ боязнь покарання
▪ вихвалання
▪ легковажність
▪ безвідповідальність
▪ лінощі

НАСЛІДКИ
<ul style="list-style-type: none">
▪ зневага
▪ недовіра
▪ презирство
▪ насмішки
▪ самотність

Софія. Ознайомтеся з наведеними життєвими ситуаціями та дайте відповіді на запитання.

Ситуація 1. Загублені гроші

Вулицею йде хлопчик, у нього з кишені випали гроші. Дівчинка йшла позаду й побачила.

Питання:

На ваш погляд, як повинна поводити себе дівчинка, щоб її вчинок був моральним?

Як би ви вчинили? Чому?

Ситуація 2. Матусина ваза

Наталка була одна в кімнаті. Вона прибирала на столі, випадково зіштовхнула улюблену мамину кришталеву вазу і розбила. Що зробити? Зізнатися чи промовчати? Чи, може, сказати, що розбив кіт Рудько?

Питання:

- Як, на вашу думку, вчинить Наталка?
- А як би ви зробили?
- У кого з вас були схожі ситуації?

Ситуація 3. Розбите вікно

Петрик ударив по м'ячу і влучив у вікно. Воно розбилося, а м'яч відскочив від рами, впав прямо у руки Андрійкові, який проходив біля вікна. Вийшла учителька. Побачивши, що сталося, вона звернулася до Андрія:

– Андрійку, хіба ти не знаєш, що гратись м'ячем під вікнами не можна? Це призвело до того, що ти розбив вікно.

Петрик мовчав... Андрійко здивовано дивився на Петрика.

Питання:

- Які можливі варіанти розвитку цієї історії?
- Як ви ставитеся до вчинків Андрія та Петрика?

Ситуація 4. Ябеда

Василько вбіг до класу, коли Костик складав черепки розбитого квіткового горщика. Черепки з'єдналися, і те, що горщик розбитий, було зовсім не видно. Почався урок. Зінаїда Іванівна й діти спочатку нічого не помітили. Аж раптом горщик розпався.

– Хто розбив горщик? – запитала Зінаїда Іванівна.

Усі мовчали. Василько глянув на Костика. Той теж мовчав. Тоді Василько встав і сказав:

– Це зробив Костик, я бачив. Він ненавмисно зачепив горщик, і той розбився.

Хтось із дітей прошепотів:

– Ябеда...

Питання:

- Чим ця ситуація відрізняється від історії «Розбите вікно»?
- Чи правильно вчинив Василько?

Ситуація 5. Мій тато

Батько та мати поїхали з дому, а Данилко лишився на господарстві, до школи не пішов.

Раптом – телефонний дзвінок... Данилко впізнав по голосу свою вчительку:

– Чому сьогодні Данило не прийшов до школи?

– Тому що він захворів.

– А хто це розмовляє зі мною?

– Мій тато...

Питання:

- Як можна назвати вчинок Данилка?
- А як би ви вчинили на його місці?

Мозковий штурм

Богдан. Закінчить речення:

1. Коли я говорю неправду, то відчуваю ...
2. Коли мені говорять неправду, я відчуваю ...
3. Людина, яка обманює ...

Дебати юних філософів

Чи буває чесність «від природи»?

Під практичним кутом

Софія. Прочитайте текст пам'ятки, обговоріть її, за потреби доповніть.

Поведінка правдивої людини

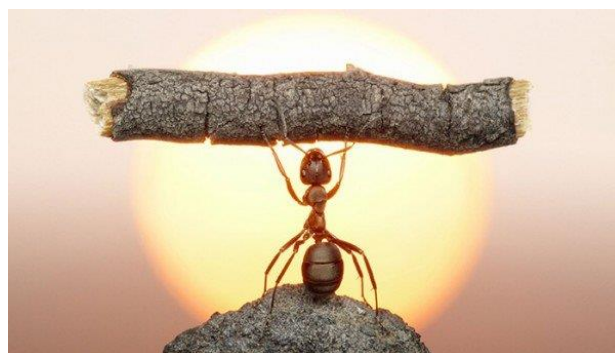
1. Намагайся говорити правду.
2. Будь відвертим/відвертою з батьками, нічого не приховуй від них.
3. Пообіцяв/пообіцяла – зроби.
4. Не впевнений/не впевнена – не обіцяй.
5. Високо цінуй «чесне слово».
6. Провинився/провинилася – вмій визнати й виправити свої помилки.
7. Забув/забула – попроси пробачення.
8. Говори тільки те, що думаєш.
9. Не можеш сказати правду – поясни чому.
10. Не бери без дозволу чужих речей.
11. Своєчасно повертай речі, які взяв/взяла для тимчасового використання.
12. Якщо щось знайшов/знайшла, поверни хазяїну.
13. Самостійно виконуй уроки й доручення, не проси старших зробити їх за тебе.
14. Не скаржся на товаришів за їхньої відсутності. Намагайся відверто й правдиво висловлювати свою думку про їхню поведінку.
15. Плати за проїзд у транспорті.

Проектне завдання: переглянути мультфільм «Корисні підказки. Правда чи брехня?» та визначити його головну думку, повідомити її своїм рідним, друзям, однокласникам.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

8. Які наслідки працелюбності та ліні?

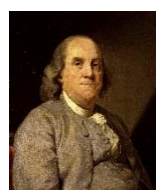
У пошуках сенсу

Софія пропонує прочитати вислови та визначити головну думку кожного.

Езоп (VI ст. до н.е.), давньогрецький поет, байкар:
Справжній скарб для людини – вміння працювати.

Себастьян Брандт (1458-1521), німецький сатирик:
Лінивець нестерпний для того, хто, на біду, зв'язався з ним.

Бенджамін Франклін (1706-1790), американський політичний діяч:
Лінощі, як іржа, псують скоріше, ніж праця виснажує.

Ольга Кобилянська (1863-1942), українська письменниця:

Доки мені Бог сил дасть і доки буду жити, буду робити...

Ліна Костенко (1930, 92 роки), сучасна українська поетеса:
Час працює на тих, хто працює на нього.

Наталія Жижченко (нар. 1985, 37 років), українська музикантка, лідерка гурту «ОНУКА»

Праця — це єдина відповідь на всі питання. Не талант, не обставини, не будь які інші моменти.

Богдан пропонує прочитати вірш Грицька Бойка і спробувати уявити персонажа, про якого йдеться.

Гантелі

Гантелі купив Тимішко,
І кинув він їх під ліжку.
Лежать вони там без діла,
Лежать, припадають пилом.
Чому ж не бере Тимішко
Гантелі свої з-під ліжка?
Багато на них пилюки,
Не хоче бруднити руки!

Питання:

- Розкажіть, чи подобається вам «заняття гантелями» Тимішка?
- Чи можемо сказати про цього хлопчика, що він не звик марнувати час, що він діяльний і роботящий?
- Справді, такі чесноти, як працьовитість, працелюбність, наполегливість, схоже, зовсім не властиві Тимішкові. Зате ми одразу помічаємо його вади. Які?

Софія. Отже, сьогодні в нас мова піде про те, чому людині личить працьовитість? Яку користь для нас самих та для наших близьких приносить праця? Ми поговоримо й про те, як, на перший погляд, звичайні лінощі можуть змарнувати життя.

Словник понять і термінів

Працелюбність

– це любов до праці, що ґрунтується на допитливості, наполегливості, самостійності, впевненості.

Лінощі

– стан людини, коли вона байдикує, не хоче працювати, ухиляється від роботи, є млявою, незграбною, бездіяльною.

ТОП-інформація

Про працелюбність та лінь

Богдан. Важко не погодитись із тим, що бувають випадки, коли нам дуже не хочеться братися за непросту, важку справу. Незважаючи на терміновість цієї роботи, ми вагаємося, думаючи: «А може, все-таки я відкладу цю справу на завтра?» Хоча всі знають народний вислів: «Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай!» А іншим разом трапляється навпаки: нас вабить цікаве заняття у той час, як слід займатися зовсім іншим – важкою й не дуже цікавою справою, але важливою та необхідною.

Наприклад, мама наказала навести лад у своїй кімнаті, а друзі кличуть погратися. Хто з вас відразу зробить справу, доручену мамою?

Лінощі – вада, яка, на жаль, властива багатьом людям. Вона дає про себе знати щодня, з самого ранку. Кому з вас не хочеться вставати вранці, робити зарядку, вмиватися? Хто любить поніжитися в теплому ліжку? А чому ми все одне виконуємо необхідні ранкові справи?

Швидше за все, у ваших відповідях прозвучало слово «треба». У цьому слові – почуття відповідальності, обов'язку. Адже ніхто не хоче підвести самого себе! Не варто засмучувати й батьків, які також хвилюються про те, щоб ви все встигли і не спізнилися до школи.

Український народ здавна шанобливо ставився до працьовитих, а до лінивих – із неповагою, іноді з іронічною насмішкою, іноді з обуренням та завжди осудливо. Скільки про це існує прислів'їв і приказок:

«Тяжко тому жити, хто не хоче робити»

«Не журись, а за діло берись»

«На охочого робочого все знайдеться діло»

«Маленька праця краща за велике безділля»

«Хто дбає, той і має»

Українські прислів'я, які засуджують лінощі, часто викликають у нас сміх:

«У ледачого хазяїна і чоботи з ніг украдуть»

«Лінивий у своїй хаті змокне»

«У лінивого піч до спини пристала»

Мозковий штурм

Софія. Усі сьогодні прийшли в чистий клас, а в їдальні на вас чекає смачний обід. – Хто про це потурбувався?

Кожного дня всі дорослі зайняті важливими справами. Вони будують будинки, водять автомобілі, печуть різні вироби з борошна, працюють у полі, на заводах і фабриках.

Уявіть собі на мить:

Яким було б наше життя, якби дорослі не виконували цю роботу?

Наприклад, на роботу не вийшли вчителі. Що буде?

Не прийшов на роботу пекар?

Не вийшов на роботу водій?

Не вийшов продавець?

Не прийшов лікар ?

З власного досвіду

Богдан. Розкажіть, які почуття викликає у вас організована, енергійна, роботяща людина (яку ви знаєте), що береться за непросту справу із завзяттям, робить її старанно й сумлінно.

А яке враження на вас справляють лінощі, з якими ви зустрічались у житті?

Притча про таланти

Софія. Найгірші наслідки ліній випробовує на собі людина, яка має певні таланти, але знищує їх через власну бездіяльність. Про це розповідає нам біблійна притча про таланти. І хоч слово «талант» ми вживаємо в значенні здібностей, а в притчі воно означає гроші, мова йде про те, до чого може призвести бездіяльність.

«Один чоловік, від'їжджаючи до чужої країни, прикликав рабів і доручив їм свій статок. Одному дав 5 талантів, другому – 2, а третьому – 1 талант. Тобто, кожен з рабів отримав за своїми здібностями. Раб, який отримав 5 талантів, вклав їх у справу, і отримав ще 5 талантів. Той, що отримав 2 таланти, зробив те саме. А той, що отримав 1 талант, подумав, щоб його не загубити, краще закопати у землю.»

Проїшло багато часу. Господар повернувся. Прийшов перший раб, повернув господареві замість 5-ти 10 талантів і отримав похвалу від господаря. Другий раб зробив те саме, господар похвалив і його. Прийшов третій раб і повернув своєму господареві 1 талант. Господар запитує: «Де твій прибуток?» Раб відповів, що його немає, бо талант був закопаний у землю. Розгнівався господар на свого ледачого раба, відібрав у нього один-єдиний талант і віддав тому, в кого було 10 талантів.»

Усякому, хто працює й має, дасться і примножить, а тому, хто лінується, забереться й те, що має (Мт. 25,29).

Питання:

До чого привела бездіяльність ледачого раба?

Богдан. У давнину паперових грошей не було, а ходили тільки монети із золота, срібла або міді. Гроші ці мірялися на вагу, а талант – це міра ваги. Вчені порахували, що талант в євангельські часи дорівнював шести тисячам динарійів. Один динарій складав середній заробіток за один трудовий день.

Якщо вважати, що середня плата за один день складає зараз (початок 2022 року) в нашій країні близько 500 гривень, то шляхом нескладних обчислень можна припустити, що 1 талант складе близько 3 млн гривень і більше.

Величезні суми, які отримав кожен із притчі в своє управління свідчать про те, що слуги були управителями великих господарств або цілих областей.

Софія. Існує багато людей, які не знають слова «потрібно», а цілком віддаються прагненню «хочу». При проханні про допомогу вони починають виправдовуватись: це я не зможу зробити, це хтось інший зробить, це не обов'язково робити. У таких випадках не буває стану «не зможу», людина знаходиться в стані «не хочу».

Нездогадлива донька

Неля сиділа в кріслі й читала книжку. Мама мила підлогу. Стомлена, вона раз у раз зупинялася, розгинала спину. Дівчинка попросила її:

– Мамо, ти посидь. Не треба так поспішати.

Та мама поспішала: сьогодні вона з донькою має йти в ляльковий театр. За хвилину Неля знову озвалася:

– Мамо, ну відпочинь же трішки!

Мама, не підводячи голови, мовчки дотерла підлогу. Потім заходила мити вікно в кухні. Неля відклала книжку, ходила за матір'ю, заглядала то з одного, то з іншого боку, не вмовкала:

– Хіба неодмінно сьогодні? Можна й завтра прибрати в кухні...

А мама чомусь посміхалась і, поспішаючи, поралася далі.

Пообідавши, Неля почала швидко одягатися. А мама, наче навмисне, шукала собі якоїсь роботи: мила тарілки, чистила виделки й ложки. Донька нарешті розсердилася:

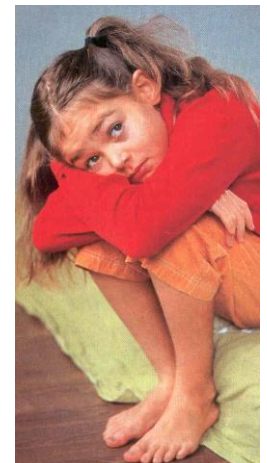
– Мамо, ну яка ж бо ти справді! Ввечері почистиш! І так уже стомилася. А в театрі дрімати будеш. Скажеш: «Нецікаво».

Мати сумно глянула на доньку, зітхнула:

– Ти, Нелю, наче й жалієш мене, але жаліти по-справжньому не вмієш.

– А як треба? – здивувалася нездогадлива донька.

А здогадатися було зовсім неважко.

Віра Багірова

Питання:

- Про що неважко було здогадатися Нелі?
- Чому вона була такою нездогаливою, що їй заважало?

Праця й лінощі в казках

Богдан. Засуджувала ледарство та неробство й українська казка. Пригадайте знайомі вам змалку казки «Колосок», «Дідова дочка бабина дочка», «Золотий черевичок».

- Які ще казки про лінь та працювитість можете пригадати?

й

- Розкажіть, які працюючі персонажі є в цих казках.
- Які герої казок відзначились лінощами?
- Яка доля спіткала всіх казкових ледарів?
- Поясніть, чому, на вашу думку, лінива вдача нікому не принесла щастя в житті, зате всім завдала, в кращому випадку, неприємностей, прикрощів, а в гіршому – справжньої біди.

Арт-завдання

Дерево працелюбності

Софія. Намалуйте дерево працелюбності та прикрасьте його словами-яблучками. На кожному з яблук напишіть якості, які потрібні, щоб досягти хороших результатів і задоволення від своєї роботи.

Наприклад: працювати натхненно, творчо, невтомно, ...

Story-telling

ВИПАДКОВІ СЛОВА

Використавши всі запропоновані слова, склади свою унікальну історію.

Іменники

Прикметники

Дієслова

матуся	смачна	готувати
донька	втомлена	радіти
вечеря	відповідальна	допомагати

Богдан.

Придумай свою історію, в якій оспівується працелюбність

Математика успіху

«Склади формулу»

Зробіть висновок, чому дорівнює сума складових натхненної працелюбності.

Задатки та здібності + праця та наполегливість + правильна організація дозвілля + натхнення серця = ???

Проектне завдання:

Написати лист працюючому однокласнику/однокласниці, щоб вони поділилися своїм власним досвідом подолання лінощів.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

9. Що вибираємо у своєму житті: сміливість чи боягузтво?

Софія. Яка чеснота, на вашу думку, найбільш необхідна, щоб долати почуття страху та розгубленості, зберегати стійкість у складній ситуації?

Асоціативний куш

- Які асоціації виникають у вас, коли ви чуєте слово «сміливість»?
- Які асоціації виникають у вас, коли ви чуєте слово «боягузтво»?

Богдан. Пропоную назвати, які прояви поведінки людини можуть засвідчити її сміливість.

Софія. Серед всіх людських чеснот особливе місце належить сміливості, яка з давніх-давен привертає увагу багатьох науковців, філософів, педагогів і психологів. Спочатку сміливість була виключно чоловічою чеснотою. У стародавньому суспільстві сміливість втілювалась у відвазі, в умінні захистити сім'ю, рід від ворогів і принести здобич. Смілива людина зазвичай була високою, з натренованими м'язами, фізично міцною. Але не тільки з фізичною досконалістю пов'язана сміливість. Вона пов'язана з вибором у ситуації, коли є певні ризики. Але вона не має нічого спільного з безглуздою зухвалістю.

У сьогоденні поняття «сміливість» частіше розуміється в ширшому сенсі як синонім моральної міцності, певної рішучості у відстоюванні етичних переконань, що не зважає на можливі втрати (не тільки фізичні, а й матеріальні, соціальні, психологічні). Вона переважно виступає як громадська позиція й все більше втрачає значення виключно чоловічої чесноти. Тепер ми цілком можемо вживати вирази «сміливість жінки» або «сміливість дитини». В етиці сміливість – чеснота величі духу, яка дає можливість зустрічати небезпеку й труднощі з міцною рішучістю, без страху. Сміливість дає силу протидіяти спокусам, творити правду й відстоювати її. Вона включає наступні три принципи: 1) рішучість волі; 2) силу відчуттів; 3) енергію прагнення.

Сміливість необхідна для того, щоб говорити правду, адже це основа всіх чеснот. Погляньте на сміливу людину: вона любить правду, відкрита, зрозуміла, благородна, в неї чесний і чистий погляд. До такої людини відчуваєш довіру. Погляньте на іншу: хитрий погляд, лицемірство у поведінці, бажання догодити, вона не може дивитися прямо у вічі. Так зазвичай виглядає боягуз.

У пошуках сенсу

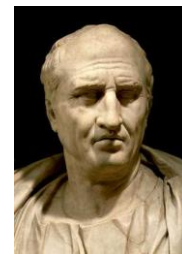
Головні риси сміливості

Богдан. Головні риси, що властиві сміливій людині: стійкість у біді та боротьбі, духовна міць, відвага, зібраність під час небезпеки та постійність. Високе значення сміливості в різних формах її проявів неодноразово підкреслювалося провідними мислителями різних народів, епох і культур. Ось деякі приклади цих міркувань.

Цицерон (I ст. до н.е.), римський політик та філософ:

Доброчесність, яка противиться прийдешньому злу, називається сміливістю.

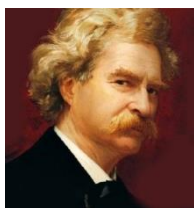
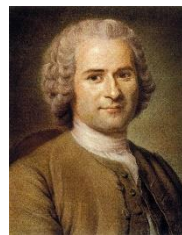

Овідій (I ст. до н.е.), давньоримський поет:

Щасливий, хто сміливо бере під свій захист те, що любить.

Жан-Жак Руссо (1712-1748), французький філософ:

Не треба змішувати сміливість з нахабством і грубістю: немає нічого більш несхожого і зі свого джерела, і за результатом.

Марк Твен (1835-1910), американський письменник:

Сміливість – це опір страху, а не його відсутність.

Бенедікт Спіноза (1632-1677), нідерландський філософ:

Страх виникає внаслідок безсилля духу.

Іван Багряний (1906-1963), український письменник і поет:

Сміливі завжди мають щастя

Олена Теліга (1906–1942), українська поетеса:
Вмій сказати «ні» коли від тебе вимагають сказати — «так».

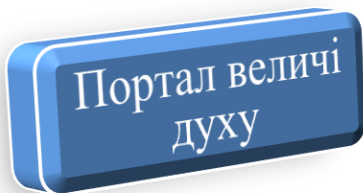
Нора Ефрон (1941-2012), американська кінорежисерка:
Будь героєм свого життя, а не жертвою.

Ліна Костенко (1930, 92 роки), сучасна українська поетеса:
Не бійся правди, хоч яка гірка, не бійся смутків, хоч вони як ріки

Чи погоджуєтеся з висловами відомих людей про сміливість?
Відповідь обґрунтуйте.

Софія. Яскравим прикладом особистої сміливості та прояву величі духу є оповідання про Давида та Голіафа з 17 глави першої книги Шмуеля, яка входить до складу важливої юдейської збірки Танах. Ця історія також зустрічається у Старому Завіті Біблії.

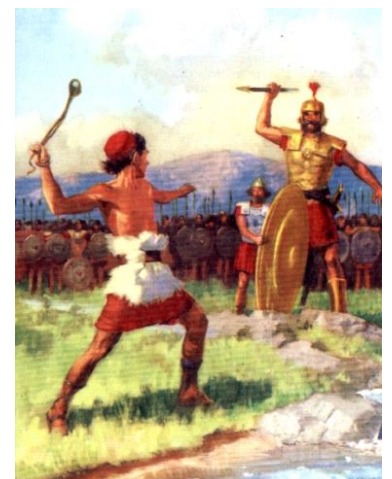

Історія про Давида та Голіафа

Народжений у місті Віфлеємі, Давид був одним з царів Ізраїлевих. Обдарований від Бога фізичною красою та різними талантами, в молоді роки він відрізнявся хоробрістю, вірою. Ще хлопцем, завдяки своїм музичним здібностям, красі та іншим якостям, отримав запрошення до царського двору, щоб грою на арфі заспокоювати схвильований та запоморочений дух царя Саула.

Давид дуже подобався Саулу, і він зробив його своїм зброєносцем. Почалася кровопролитна війна ізраїльтян з філістимлянами, на початку якої Давид повернувся до своїх обов'язків у батьківському домі, де він ще змалку випасав худобу. Прийшовши одного разу до військового табору, де перебували його брати, щоб принести їжу, Давид побачив філістимлянського велетня Голіафа. Він був надзвичайно сильним воїном величезного зросту: 6 ліктів з п'явдю (2 метри 89 сантиметрів). Велетень був одягнений в міцну броню вагою приблизно 57 кілограмів і мідні наколінники, на голові його був мідний шолом, в руках – мідний щит; у нього спис був настільки важким, що лише його кінцівка важила близько 7 кілограмів, а в руках у нього був важкий меч.

Протягом 40 днів він викликав будь-кого з ізраїльських воїнів на двобій, кажучи: «Чого ви вийшли й стаєте до бою? Хіба я не філістимлянин, а ви не раби

Саула? Виберіть собі одного, й нехай виступить проти мене! Коли він зможе боротися зо мною і мене вб'є, ми будемо вашими рабами, а коли я подужаю його та вб'ю, ви будете нашими рабами й будете нам служити».

Не знаходилося жодного воїна, готового битися з цим велетнем, оскільки один його вигляд наводив жах і говорив про результат цього бою. Проте юний Давид, усвідомлюючи, яке майбутнє чекає на народ, вирішив вступити в двобій, хоча від цього кроку його відмовляли і старший брат, і сам цар Саул. Наполегливість Давида, його віра в Бога, палкі молитви перемогли сумніви царя, який наказав дати хлопцеві свою зброю.

Але Давид відмовився від важкого озброєння, й, узявши лише палицю, мішок із камінням та пращу (мотузка-пристрій для кидання каміння), виступив проти озброєного філістимлянина. Зі слів Голіафа «...що ти йдеш на мене з палицею і з каменями, хіба я собака» можна припустити, що Давид удався до тактичних хитрощів: відволікаючи увагу палицею в правій руці, він заховав пращу в лівій, що дозволило йому наблизитися до супротивника та завдати несподіваного й нищівного удару, «так що камінь встромився в лоб його і він впав обличчям на землю». Потім Давид стратив Голіафа. Це забезпечило перемогу ізраїльтянам. Філістимляни, побачивши, що їх силач помер, накивали п'ятами.

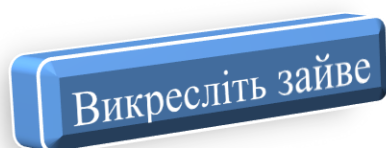
Таким чином, перемога над Голіафом вирішила результат битви, змінила весь хід палестинсько-ізраїльської війни, звільнивши народ від загрози іноземного рабства та пригноблення. Уславлений Давид повернувся до царського двору й був поставлений головнокомандувачем, став народним улюбленцем, а згодом і царем.

Богдан. Які висновки дозволяє нам зробити це оповідання? По-перше, вчинок Давида показує, що сміливість – категорія духовна, іноді не має нічого спільного з фізичною силою, здоров'ям, а тим більше – з нахабством і зазнайством. Основа сміливості, як і інших чеснот, – любов і віра. У даному випадку – любов до своєї країни та свого народу, що робить мужніми не тільки воїнів, а й жінок та дітей, які відважно йдуть на страждання і навіть смерть заради своєї Батьківщини.

ІНТЕЛЕКТ-МАРАФОН

Прочитайте питання й ланцюжки відповідей, назвіть зайві відповіді на питання.

Ким ніколи не був Давид?

Пастух • Воїн • Зброєносець • Полководець • Музикант • Купець • Цар • Пророк • Священник

Якою зброєю Давид переміг Голіафа?

Страх • Обачливість • Сміливість • Розрахунок

Поміркуймо разом

- Чому Давид зважився на двобій з велетнем Голіафом?
- Які причини перемоги Давида над Голіафом?
- Яку зброю обрав собі Давид?
- Яке «озброєння» ви б хотіли взяти з собою в життя: зброю Голіафа чи зброю Давида? Чому?
- Хто чи що спонукало Давида до героїчного вчинку?
- Чи можна вважати Давида патріотом?

Сила прикладу

Чи знаєте ви людей, які виявили сміливість заради захисту нашої Батьківщини? Наведіть приклади.

Гра «Сміливий вчинок»

Об'єднайтеся у 2 групи, проаналізуйте різні ситуації та запропонуйте сміливий вихід:

- Ви побачили, що маленька дитина опинилася на краю високого берега глибокої річки.
- Ви з друзями заблукали в лісі. Вечоріє.

Репортерська сумка

Оберіть за жеребкуванням першого репортера, який має взяти інтерв'ю у своїх однокласників. Питання репортера наведені нижче. Репортер розпочинає опитування бажаних відповісти. Далі свої права передає тому, чия відповідь була найкращою з точки зору репортера.

Питання в «репортерській сумці»:

- Чи були у вашому житті сміливі вчинки? За яких обставин?
- Як можна подолати боягузтво?
- Де межа між сміливістю та безглуздям?
- Чи буває страх виправданим?

Проектне завдання (за вибором):

1. Підготуйте плакат про власний сміливий вчинок або сміливий вчинок інших людей. Розкажіть, як все відбувалось.
2. Створи презентацію «Сміливий вчинок». Розкажи про нього.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

10. Що притаманно для щедрості й захланності?

Богдан. Добре мати приятні стосунки з іншими, але іноді вони не можуть тривати вічність або взагалі не складаються між деякими людьми. Бо на заваді їм стають погані людські якості. Як ви думаєте, які саме? А які риси допомагають гарним стосункам?

Софія. На сьогоднішньому уроці достатньо часто будемо чути слова «жадібність» та «щедрість». Ми більш детально дізнаємося, що вони означають, чим вони відрізняються та як кожна із цих рис характеру впливає на якість людських стосунків.

Арт-завдання

Розгляньте ілюстрації та опишіть, які риси притаманні зображуваним особам?

Чи викликають вони у вас симпатію?

Поясніть, чому?

Словник понять і термінів

Щедрість

– чеснота нескупої й незажерливої людини, яка охоче ділиться своїм майном, коштами або чимось іншим, у разі необхідності не шкодує витратити що-небудь своє заради іншого.

Скупість

– протилежність щедрості; якість людини, яка уникає витрат, надмірно ошадлива, стримана у вияві допомоги.

Захланність

– жадібність, жага до накопичення речей.

Софія. Упродовж всієї історії людства жадібність заважала і шкодила людям, породжувала безліч негідних вчинків. Через людську жадібність відбувалися злочини, зради, спалахували війни. Чому жадібність може породжувати такі страшні вчинки?

Богдан. Часто жадібність стримує прояви великодушності й доброти. У таких випадках людині, з одного боку, наче й хочеться бути щедрою, а з іншого – ділитися все-таки шкода. Тоді вона відчуває докори совісті, їй стає неприємно за саму себе.

Софія. Минає час, але й сьогодні нам зустрічаються щедрі й жадібні люди, як і багато-багато років тому. Про це нам розповідає мудра книга – Біблія. Не тільки розповідає, а й навчає життєвій премудрості, застерігає від користолубства, надмірної любові до багатства, бо життя людей не залежить від нього. Про це яскраво свідчить притча про нерозумного багатія.

Притча про нерозумного багатія

Притчевий портал

В одного багатого чоловіка добре вродила нива. І міркував він сам собі: що мені робити? Немає куди мені зібрати плодів моїх. І сказав: ось що зроблю — зруйную житниці мої та збудую більші, і зберу туди весь хліб мій і все добро моє. І скажу душі моїй: душе, багато маєш добра, що лежить у тебе на багато років: спочивай, їж, пий, веселись. Але Бог сказав йому: нерозумний! Цієї ночі душу твою візьмуть у тебе; кому ж дістанеться те, що ти наготував? Так буває з тим, хто збирає скарби для себе, а не в Бога багатіє.

Питання:

- У чому полягає головна ідея притчі?
- На прикладах із життя аргументуйте свою відповідь.

У пошуках сенсу

Богдан. Притча завершується словами: «Так буває зі всяким, хто для себе багатіє». Тобто з тими, хто своє «я» (его) поставив у центр власного життя. Таких людей зазвичай називають егоїстами.

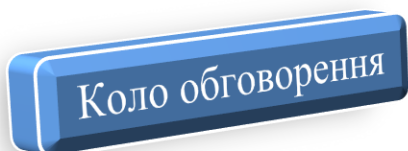
Однак не слід забувати, що притча спонукає і нас, сучасних людей, духовно збагачуватись. Що це означає?

Не вважати головною метою життя матеріальне благополуччя, яке, по-перше, можна дуже швидко втратити (криза, грабіж, пожежа, стихійне лихо, війна тощо), а, по-друге, воно віднімається від людини за межею земного життя, де все матеріальне стає некорисним і непотрібним. Слід прагнути збагачуватися іншими, духовними скарбами: вірою, надією, упокорюванням, любов'ю, лагідністю, терпінням, милосердям. Усім тим, що називається людськими чеснотами. Прикрашати ними своє серце, збагачувати цими рисами свою особистість.

Цієї ж думки дотримуються й священні книги мусульман. Наприклад, у 8-му хадисі («хадис» - передання про слова та дії головного пророка ісламу Мухамеда) наголошується на тому, що жадібність як нестримне бажання виправдана лише з метою не збагачення, а надання допомоги іншому, втіхи від журби та негараздів.

Але не тільки в цьому сенс притчі. Багатій, головний персонаж притчі, не подумав, що плоди праці людини – це те, чим можна поділитися з іншими, підтримати нужденних. Того дня, коли він закінчив своє будівництво, навіть в думках у нього не було зробити щось для людей. Він вирішив, що багатство йому дане для розваг – їсти, пити й веселитися.

І для кожного з нас у цьому є урок. Ми повинні зрозуміти, що тільки тоді в нас буде гарне життя, гармонійний стан душі, коли ми будемо прагнути віддавати частину своєї праці, сил, часу і здібностей іншим людям. Це називається взаємним служінням одне одному, проявом любові до іншого. А значить, щоб придбати справжнє багатство, нам слід ділитися плодами своєї праці з тими, хто навколо, зігрівати знедолених своїм теплом, щастям і благополуччям, не скупитися на добру справу й слова.

Об'єднайтесь у 3 групи. Обговоріть відповіді на поставлені запитання, проведіть паралелі з ситуаціями із власного досвіду.

1 група

Чи може прагнення до багатства бути головною метою життя?

2 група

Що відчував багатій, коли розмірковував про своє життя?

3 група

Чи обов'язково бути багатим, щоб ділитися з іншими?

Софія. Прочитайте психологічну притчу.

Жадібність і Щедрість

- Жадібність, ей, Жадібність, дай велику каструлю!
- Не дам, самій мало!
- Жадібність, ей, Жадібність, дай каструлю поменше!

- І поменше не дам!
  - Жадібність, ей, Жадібність, дай тоді найменшу!
  - Сказала, що не дам, значить, ніяку не дам!
  - Ну, не хочеш, як хочеш! На тобі тоді пиріжок!
  - Давай! А чому тільки один? Ти ж, адже, Щедрість!
  - Так я й хотіла тобі побільше дати. А ти посудини не дала!
- Так Жадібність сама себе і покарала...

Питання:

Чому Щедрість дала тільки один пиріжок Жадібності?

Чи можете ви навести приклади, коли жадібність була причиною чийось негараздів?

ІНТЕЛЕКТ-КВІЗ

Портрет протилежностей

Скласти «Портрет протилежностей» зустрічі з щедрістю та скупістю (з власного досвіду):

😊 Він/вона – щедрий/щедра, а значить	☹️ Він/вона – жадібний/жадібна, а значить
Доброзичливий/доброзичлива	Егоїстичний/егоїстична
Відкритий/відкрита	Закритий/закрита
Співчутливий/співчутлива	Недоброзичливий/недоброзичлива

«Швейцарський сир»

Виділити в поезії Наталії Май «Даруй добро» поради, як стати щедрою людиною

Даруй добро

Коли з'являється дитина, Господь запалює зорю,
 І тихо, наче у раю, по небосхилу пісня лине.
 І скільки тій зорі світить, не зна ніхто на цілм світі,
 Тож треба вірити й любити, і кожен день добро творить.
 Даруй добро на цілий світ, даруй добро – віддай, що маєш.

Даруй добро: багато літ нехай зоря твоя палає.
Хто за буденним не жаліє, хто віри в Бога не згубив,
Той, хто в житті хоч раз любив, – свою зорю тобі відкриє.
І скільки тій зорі світить, не зна ніхто на цілім світі,
Тож треба вірити й любити, і кожен день добро творить.

Незакінчене речення

Закінчить речення:

Щедра людина – це та, яка...

Жадібна людина – це та, яка...

Багата людина – це та, яка...

Скупа людина – це та, яка...

Абракадабра

Серед великої купи літер приховані прислів'я.
Завдання: віднайти їх та пояснити їхню головну думку.

Фапртжиттяпро даєтьсяпро наап добріапро
справицукецуваразіва добромівап налитеівап серцелор вік не
тирпрохолоне доброщг робицук – дцлшогдобро йнамстиотримаєш
будевардобреіва ім'ярокращецуабагатства апводнієювапр рукоювр
збирайирліншою тимсроздавай укнуне хвалися кенрсріблом кеіуа – хвалися
векр доброміотіуол.

Дискусійне питання

Чи завжди треба ділитись з іншим тим, що маєш?

Шукаємо мудрість

Вправи юних філософів

Об'єднайтеся в дві групи. Завдання групам: з'ясувати, яка головна думка міститься у кожному вислові. Порівняти роботу груп, визначити, чи спільними були результати.

Шота Руставелі, грузинський поет:

«Хто бере – усе той витрачає, хто дає – усе придбав».

З аяту Священного Корану:

«Не дозволяй своїй руці бути прикованою до шиї (не будь скупим), и не розкривай її у всю довжину (не будь марнотратним), а не то сядеш дорікаємим і засмученим» (сура аль-Ісра, аят -29).

Щедрий стіл

Творча справа

Уявіть собі, що ви щедро накриваєте стіл, за який маєте запросити друзів. Викладіть довге біле полотно (близько 2-3

метрів) або декілька листів ватману. Кожному учневі слід узяти кілька акрилових чи інших кольорових ниточок.

Завдання: викласти з ниток символічний дар для іншого, прокоментувати той символ, який зобразили, і пояснити, кого і чому запросили до щедрого столу.

Підтвердіть або спростуйте думку, обов'язково обґрунтуйте її.

1. Жадібність заважає людині бути доброю.
2. Багатство є і благословенням, і випробуванням.
3. Чим більше збагачується людина, тим менше їй хочеться багатіти.
4. Всі бідні люди жадібні.
5. Багатство повинне допомагати людині вдосконалюватися, крокувати шляхом добра, а не зла.
8. Багатство само по собі не є злом.

1. Чому жадібність вважається однією із найогидніших людських вад?
2. Чи є різниця між жадібністю й ощадливістю? У чому вона?
3. Визначте головну думку вірша:

Тому, хто просить, не відмовляйте.
Нещасним, вбогим – дайте їм, дайте.
Явіть милосердя – хто як може,
То справа честі, то діло Боже.
Допоки гріх панувати буде,
На цьому світі не зникнуть люди,
Які простягають руку часто.
Дайте убогим, дайте нещасним!
Скільки їх нині? Краще б не знати,
Рук, що простягнуті. Дайте їм, дайте!
Щиро, з любов'ю і без нотацій.
Бог вас возлюбить. Богом – воздасться.

Сергій Рачинець

Проектне завдання (за вибором):

1. Перегляньте свої іграшки, книги та речі й порадьтеся з батьками, які зі своїх речей ви могли б пожертвувати іншим.
2. Перегляньте відео за QR-кодом: «Корисні підказки. Про жадібність та щедрість». Визначте його головну думку.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

11-12. Чим відрізняються люди, яким притаманна гордіня і скромність?

У пошуках сенсу

Богдан. Прочитайте українські прислів'я, поміркуйте і скажіть, про яку рису тут йдеться: погану чи добру?

Думками високий, та справами низький.
Про мене, Семене, хай усі коло мене, аби я зверху!
Уражена пиха має сотню пазурів.
Де пиха очі застилає, там світло вже не пробиває.
Се таке, що не уступить ні кінному, ні пішому.
Гордині багато, а розуму мало.
Не хвали сам себе, нехай тебе інші хвалять.
Хвалять – не гордись, учать – не сердись.

Коло обговорення

Софія. Друзі, чи бачили ви в житті вчинки гордих людей і людей скромних?

- Чи приємно було спостерігати за їхніми діями?
- Чи прикрашає скромність людину?
- Чи потрібно скромній людині сказати, що вона краща?
- Чи легко в наші дні бути скромним?
- Чи знаєш ти різницю між гордістю й гординею?

ТОП-інформація

Богдан. Усім відомо, наскільки нелегко працювати й спілкуватися з кимось гордовитим. Невже ж людина не повинна нічим пишатися? Людині не личить

перебільшувати свої досягнення, виставляти напоказ усім свої добрі справи, вихвалитися своєю досконалістю. Як часто нас турбує думка: добре, що я набагато кращий, ніж мій сусід по парті, ніж хлопчик із будинку навпроти; адже я добріший, одягаюся краще, я не лаюся, не палю, не обманюю. Крок за кроком ця думка розростається й перетворюється на величезний пузир зарозумілості, за яким людина поступово перестає бачити свої

недоліки, звертати на них увагу. Якщо цей процес не зупинити, то незабаром у власних очах така людина стає верхом досконалості, високим і красивим велетнем, навколо якого метушаться дрібні люди-мурашки, негідні ніякої уваги, на яких при нагоді можна й наступити чи розчавити.

Таким чином, через свою гординю людина може обманюватись, вона перестає реально оцінювати свої досягнення й недоліки, починає жити у світі своїх пихатих ілюзій. У ситуації ж, коли необхідно буде проявити справжню силу волі й характер, сміливість і мужність, у цього внутрішнього гордого велетня ноги стануть вапняні, він впаде й розсиплеться.

Прояви гордині можуть бути найрізноманітнішими й породжувати різні етичні недуги. Ось деякі приклади:

<i>Прояви гордині</i>	<i>Етичні недуги</i>
прагнення влади й відкрите презирство до людей, що займають нижче соціальне положення	чванливість, пиха, гордовитість і самозвеличення, зарозумілість і
егоїзм у поєднанні з невихованістю, які демонструють готовність людини йти на все заради власних інтересів	хамство, нахабність, безцеремонність, зухвалість, безсоромність, черствість
жага слави, визнання	пихатість, хвастощі й самовпевненість
самолюбство	самозакоханість і самозадоволення

Портал книг, що не старіють

Софія. Одним з найбільш яскравих описів хворобливої людської гордині є історія побудови та руйнування Вавилонської вежі, викладена в книзі «Буття» в Старому Завіті та юдейській Торі (1 книга Мойсея «Берешит»). Історія про те, що гордовите прагнення не веде до творчої й плідної діяльності, а, навпаки, веде до руйнівних наслідків, відсутності взаєморозуміння і навіть соціальних катастроф.

Історія про Вавилонську вежу

Згідно з описом, нащадки Ноя, що розмовляли однією мовою, почали будівництво міста й вежі, «заввишки до небес». «Зробимо собі ім'я, – говорили вони, – раніше ніж розійдемося по поверхні всієї землі».

Споруда вежі була нічим іншим, як прямим протестом проти Творця, хоча бунтівники не були одностайні у своїх цілях. Одні хотіли піднятися на небо й оголосити війну Творцеві або поставити на Його місце ідолів, яким вони вклонятимуться. Інші не заходили так далеко у своїх задумах, обмежуючись скромнішим наміром пробити небосхил градом стріл і списів.

Багато років будувалася вежа. Вона досягла нарешті такої висоти, що каменяреві з ношею за спиною доводилося довго підніматися із землі на вершину.

Вдень і вночі кипіла робота. Нарешті терпінню Творця, що споглядав за гордовитим наміром людей, прийшов кінець. Він звернувся до янголів і запропонував усім спуститися на землю та змішати мову людей. Сказано – зроблено.

Тоді люди перестали розуміти одне одного, що стало нездоланною перешкодою до подальшого спільної справи. Будівничі розійшлися по всіх усядах і поселилися в різних краях. На місці недобудованої вежі згодом виникло місто Вавилон, що означає «змішання».

Питання:

- Чому було припинено будівництво вежі?
- Яким було їх покарання?
- Як ви думаєте, чому задум людей в історії про вавилонську вежу можна назвати аморальним і небезпечним?
- Пригадайте якусь спільну роботу в класі, коли всі учні були одностайні і коли виникали протиріччя. Порівняйте результати роботи.
- Чи відоме вам значення крилатого вислову «вавилонське стовпотворіння»?
- Перегляньте за посиланням мультфільм «Вавилонська вежа» й визначте, що додаткового ви дізнались.

Богдан. Дати відповідь на запитання одним словом або словосполученням.

1. Чи пізнаєте ви будівлю на картині голандського художника XVI ст. Пітера Брейгеля?
2. Які відчуття викликає споруда вежі?
3. Скільки людей можна побачити на картині?
4. Які результати отримали будівельники вежі?

5. Наведіть приклади великих планів і їх нереалізованості у житті ваших близьких і вашому житті. Чому так сталося?

У пошуках сенсу

Софія. Не слід плутати поняття «гордині» з поняттям «гордість», пов'язаним з честю і гідністю. Адже гординя – це стан людини, коли вона уявляє себе тим, ким не є насправді. За словами вчених-етиків, там, де є гординя, там немає жодної чесноти. А справжні честь і гідність людини виявляються у вдосконаленні тих духовних якостей, серед яких найвищою є любов.

Що ж можна протиставити цій моральній ваді – гордині? Як подолати свою зверхність? Історія будівництва вавилонської вежі та наш власний досвід свідчать, що протилежною гордині чеснотою є скромність, яка народжується від прагнення об'єктивно оцінювати себе, вміти подивитися на себе збоку, прислухатися до голосу власної совісті, до батьків та інших людей, яким ми довіряємо.

Словник понять і термінів

Скромність

– моральна якість, що характеризується відсутністю завищеної самооцінки, пихатості, а відрізняється лагідністю, доброзичливістю, ввічливістю.

ТОП-інформація

Богдан. Скромність не є слабкістю, вона нерідко вимагає мужності й сили. Скромна людина докладає зусиль не привертати особливої уваги до себе чи до своїх здібностей. Навпаки, скромність допомагає поводитися з іншими тактовно й бачити себе без надуманих прикрас.

Важливість скромності полягає ще і в тому, що вона утримує людину від хвастощів. Таким чином, скромна людина не дратує інших, не дратується сама. Вона прислухається до слухних порад. А пихаті люди не в змозі прийняти поради, адже вони вважають, що ніколи не роблять нічого неправильного. Скромні люди, навпаки, знають, що можуть помилитися, і вдячні за підказку, допомогу й добру пораду. Якщо людина прищепила собі скромність, то поважатиме й інших. На Сході споконвіку вважали, що сила людина в її слабкості, скромності.

Отже, скромність – це одна з вищих чеснот особистості, якість гідної людини, яка може пишатися своєю сім'єю, вірою, культурою, своєю країною, не ставлячи себе вище за інших.

Життєва історія

Софія. Друзі, прочитайте життєву історію.

Лесик

Лесик стримувався вже другий урок. Терпіти і мовчати дуже нелегко, бо йому хочеться вигукнути на весь клас:

– А мій тато – Герой України! Бо він на війні, будучи пораненим, витягнув з-під ворожого обстрілу своїх товаришів! Отакий мій татусь!

Але мама порадила цього не робити. Лесик заперечив їй і наполягав, що треба всім сказати, бо йому цього дуже хочеться. В цей момент матуся пояснила, що не у всіх в класі є татусі: в одного – загинув, у другого – вже рік за кордоном, а в інших – батьки розлучені.

– Будь скромним! – підсумувала мама. – Це прикрашає людину!
Як вчинити Лесику?

Наталія Лахман

Питання:

1. Яке нестримне бажання мав хлопчик?
2. Що йому порадила матуся?
3. Чи погоджуєтесь ви з порадою матусі Лесика?
4. В твоєму житті траплялось щось подібне до історії Лесика?

Слушні поради

Богдан. Pozнайомтеcь з порадами видатного українського педагога Василя Сухомлинського щодо скромності.

- *Будь скромним. Скромність – це дисципліна людських взаємин, вчинків, бажань, почуттів і думок.*
- *Умій правильно оцінювати свої позитивні й негативні риси. Скільки б тебе не хвалили, знай, що ти далекий від досконалості.*
- *Найбільших успіхів у навчанні досягають ті, хто скромно оцінює свої здібності.*
- *Скромність – рідна сестра працьовитості, старанності, наполегливості. Хвальки ніколи не бувають старанними трудівниками.*

Яка з порад тобі найбільше подобається?

ІНТЕЛЕКТ-ГРА
«Adopt me! Pet»

Завдання: пройти всі рівні інтелект-гри, зібравши максимальну кількість петів.

Поясни вислів:

Скромність проявляється у словах, в одязі, в поведінці, у справах.

Хто надає більш ґрунтовне пояснення, отримує пета.

Підтвердь або спростуй думку:

Не прагнення підвестись над іншими, а скромність робить людину щасливою.

Хто надає більш ґрунтовне пояснення, отримує пета.

Об'єднайтесь у 2 групи. Кожна група має прочитати історію та відповісти на запитання.

Представник групи коротко повідомляє результати роботи й отримує пета.

Група 1

Татова порада

Хлопчина вбіг із двору в хату,
До тата голосно гука:
– А я провідав у лікарні
Свого найкращого друга.
Тож правда, тату, я – чутливий
І маю серце золоте?
Замисливсь тато на хвилину
І так сказав йому на те:
– Коли тебе в тяжку хвилину
Людина виручить з біди,
Про це добро, аж поки віку,
Ти, синку, пам'ятай завжди.
Коли ж людині щиросердно
Ти зробиш сам добро колись, –
Про це забудь, аж поки віку,
Мовчи й нікому не хвались!

Лідія Компанієць

Питання:

- Яка основна думка вірша?
- Чи можна хлопчика назвати скромним?
- Чим ця розповідь є повчальною для вас?

Група 2

Пелюстка і квітка

На грядочці виросла гарна квітка жоржини. Біла, як мрамур, духмяна. Літають над нею бджоли й джмелі, беруть нектар.

У квітці сорок дві пелюстки. І ось одна з них загордилася:

– Я найкраща. Без мене й квітка не квітка. Я найголовніша. Ось візьму й піду – що мені?

Напружилася, вилізла з квітки, скочила на землю. Сіла в кущі шипшини й дивиться, що ж квітка робитиме? А квітці байдуже, усміхається сонцю, скликає до себе бджіл і джмелів.

Пішла собі Пелюстка. Аж зустрічає Муравлика.

– Ти хто? – питає Муравлик.

– Я – Пелюстка. Найкраща. Найголовніша. Без мене квітка не квітка.

– Пелюстка? Знаю пелюстку я в квітці, а на двох тоненьких лапках не знаю.

Ходила Пелюстка, ходила до вечора й засохла. А квітка цвіте.

Ось така, бачте, казка. Квітка й без однієї пелюстки – квітка. А пелюстка без квітки – ніщо.

Василь Сухомлинський

Питання:

- Яка основна думка оповідання Василя Сухомлинського?
- Чи можна Пелюстку назвати скромною?
- Чому ця розповідь є повчальною для вас?

Конкурс гумору

На аркуші паперу намалюйте фігурку або контур людини. Позначте фігуру Містер або Міс Зарозумілість. Намалюйте на одязі або аксесуарах вислів, що представляє зарозумілість. Наприклад, корону з написом «I'm № 1», «Ха-ха. Я виграв!». Намалюйте бульбашки навколо фігури й заповніть їх думками зарозумілої людини. Сформулюйте одним реченням, до яких наслідків можуть призвести такі думки.

Хто виконає завдання отримує пета.

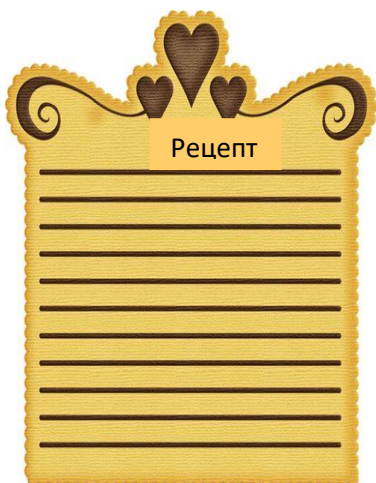

Ліки від гордині

Об'єднайтесь у 3 групи. Підготуйте та презентуйте рецепт під назвою «Ліки від гордині».

Рецепт може починатись такими словами:

- Стався до людей так, як ти хотів би ... .
- Виявляй повагу і ... .
- Зрозумій, усі люди ... .
- Сприймайте людей такими, якими вони є, навіть ... .
- Кожного дня щиро ... .
- Виявляйте вашому співрозмовникові ...
- Старайтеся спочатку зрозуміти ... .

Кращий рецепт визначається через голосування й нагороджується петом-легендаркою

Вислови думку

- Як ви вважаєте, чи може скромність бути надмірною?
- Чи може надмірна скромність заважати розвитку особистості?

Найбільш обґрунтована відповідь заслуговує пета.

Порада від Софії.

Гордіня може виражатися не тільки у словах, а й поведінці. Якщо ви бажаєте жити щасливо, позбавте себе гордині, бо вона породжує незадоволення, неприємні відчуття не тільки у вас, а й в оточення. Як свідчить Біблія: «Захоплене гординою серце розпалює сварку» (Прип. 28,25).

Проектне завдання: Пропонуємо роботу по самовихованню та самовдосконаленню. Ознайомтеся з таблицею. Які з вказаних проявів характеру скромної та гордовитої людини притаманні тобі? Чи влаштовує це тебе? Якщо не влаштовує, то як виправити ситуацію?

Скромна людина	Гордовита людина
<ul style="list-style-type: none"> • зосереджується на праці та обов'язках; • успішно співпрацює з іншими; • вміє радіти успіхам ближніх; • вміє визнавати свої помилки й просити за них вибачення; • здатна бути жертвною заради потреб інших, співчутлива, турботлива; • за свої успіхи дякує Творцеві. 	<ul style="list-style-type: none"> • зосереджується здебільшого на правах, виставляє напоказ свої успіхи та досягнення; • не вміє працювати в команді; • заздрить іншим; • дуже важко визнає свої помилки, ще важче просить вибачення; • довго ображається; • має егоїстичні цілі й намагається досягти їх заради особистої вигоди; • байдужа до потреб інших; • любить приймати похвалу.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

13-14. Якими є наслідки гніву і прощення?

Бліц-завдання

Сила мого імені

Софія. Запишіть у зошиті своє ім'я і пригадайте добрі риси характеру, що починаються на першу літеру вашого імені.

Наприклад: «Мене звали **Василь**. Я вважаю доброю рисою *ввічливість*».

Богдан. Дуже багато гарних особистих якостей ви записали. І все ж, у нашому житті, на жаль, замало мати гарні чесноти, треба вміти їх використовувати. Ми дуже рідко знаходимо в собі сили не відповісти на зло злом. Усі сварки чи конфлікти при розгляді ми пояснюємо тим, що хтось був першим, а ми лише відповіли на зло... Іноді все, про що думає потерпілий, це – як «зрівняти рахунок», помститися, віддати боєм за біль.

Софія. Так, Богдане, тема гнівної помсти зустрічається у багатьох літературних творах, у яких наголошується, що потрібно вчитися керувати своїми почуттями, прощати одне одному. Саме питання прощення й керування станом гніву і є темою нашого сьогоднішнього уроку.

Коло обговорення

Богдан.

- Назвіть дії, які асоціюються у вас зі словом «гнів».

- Чи доводилося вам спостерігати в житті вчинки людей у гніві?

- Чи приємно було спостерігати за такими діями?
- Чому гнів називають «ворогом серця»?
- Як ви вважаєте, що може стати протидією до почуття гніву?

Словник понять і термінів

Гнів

- бурхливий вияв злості, стан нервового збудження, роздратування, обурення, здатний привести до непередбачуваних наслідків.

Прощення

переживань.

– припинення обурення чи гніву за заподіяну образу або провину, відмова від бажання помсти, зміна негативного ставлення до людини на позитивне, позбавлення від болісних

ТОП-інформація

Прощення – духовний шлях боротьби зі злом

Софія. Любов є природним станом людини, з яким

вона народжується. Але в нашому житті дуже часто трапляється так, що ми не тільки не вміємо й не хочемо будувати стосунки на основі любові, але просто не бажаємо бути терплячими у ставленні до інших людей, які навколо нас. Взаємна нетерпимість, гнів, ненависть, заздрість – саме вони, як може здаватися, рухають сучасним світом, де люди голодують і жебракують, ведуть війни, знищуючи одне одного. Історія людства свідчить, що всі спроби подолати зло злом призводять до абсолютно зворотних результатів.

Священні книги християн (Святе Письмо) та юдеїв (Тора) одразу за історією гріхопадіння перших людей і вигнання їх з раю свідчать про перше вбивство

людини й подальший розвиток людства, в якому, на жаль, було дуже багато насильства. Пізніше було вироблено захисний механізм рівної відплати, так званий закон таліону: око за око, зуб за зуб. На цьому законі засновані майже всі сучасні системи законодавства, не здатні перемогти прояви зла в нашому світі, а спроможні лише його обмежити.

Ісус Христос, прийшовши на землю, запропонував людству принципово інший шлях боротьби зі злом: замість відплати злом за зло, Він переконає всіх перемагати зло – добром, ненависть – любов'ю, заздрість – доброзичливістю, гнів – добросердям. Питання лише в тому, як особисто ми можемо здійснювати ці принципи в своєму житті. Як навчитися не відповідати на ненависть ненавистю, на гнів гнівом? Для цього пропонується особливий підхід – прощення. І цей підхід стосується кожного, адже в нашому житті ми багато разів переживаємо різні душевні травми, біль, маленькі та великі образи, непорозуміння, ненависть, важкі ситуації – це все, хочемо ми чи ні, накопичується в нашому житті. Частіше за все, коли нас ображають, завдають лиха, кривдять, так само й ми чинимо з нашими ближніми, більш чи менш усвідомлено. Такі ситуації та люди, що брали у них участь, потребують прощення. Укорінений в людині егоїзм стає причиною того, що людина гнівно відповідає злом на зло. Всі ці рани та біль можуть зруйнувати стосунки. Коли когось скривдили чи заподіяли зло, то дуже важливо самим не опуститися до рівня того ж самого зла. Якщо ми намагаємося відповісти «тією ж монетою» на образу, то самі стаємо недобрими, хоча і виправдовуємо себе тим, що хтось вчинив це першим.

Ми можемо часто нагадувати нашим близьким та оточенню попередні провини та дорікати їм через те – це шкодить, насамперед, нам самим, руйнуючи те добро, яке ми маємо зберігати у своєму серці.

Отже, прощення – це необхідна умова для духовного розвитку людини. Це звільнення від почуття гніву, роздратування чи обурення до іншої людини, яка завдала нам неприємностей. Через прощення особистість звільняється від негативних емоцій і заново отримує можливість будувати доброзичливі стосунки з іншими.

Питання:

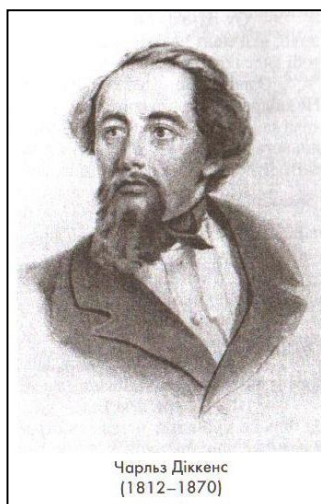
1. Що нового ви дізналися з ТОП-інформації?
2. Що з прочитаного ви хотіли б використовувати у власному житті?

Богдан. Пропоную прочитати оповідання англійського письменника XIX ст. Чарльза Дікенса.

Сімдесят раз по сім

Маленька Бетсі сиділа край віконця і вчила урок. Її осявало веселе сонечко. Вона почувалася щасливою, і їй дуже хотілося зробити щось угодне Богові, Який все так прекрасно створив на світі. Їй згадалися недавно прочитані уривки з Євангелія про те, що коли брат твій згрішить перед тобою сім раз за один день, сім раз за один день звернеться до тебе: «Я каюся», – ти маєш йому простити. Її сірі очі стали серйозними й замисленими, і вона рішуче стисла губки.

Через деякий час Бетсі спустилася в їдальню, де знайшла тільки свого брата Фредді. Він був старшим за неї на два роки, але розумом і поміркованістю зовсім не так її випереджав, як ви, мабуть, собі уявляєте. Фредді був у прекрасному настрої.

– Який жаль! У такий день сидіти в школі! – із цими словами він кинув книжку, що була в його руках, в інший кінець кімнати.

Вона впала на підлогу розваленими аркушами, розірвавшись на обкладинці.

– Фредді! – закричала Бетсі. – Це моя «Арифметика», адже ти знаєш, як я її берегла!

– І справді твоя, – відказав він із щирим каяттям. – Я думав, що це моя. Повір мені, я не навмисне, Бетсі. Вибач мені!

– Добре, – сказала Бетсі, повільно підбираючи порвану книгу й пам'ятаючи слова Письма про вибачення образ. – Добре, я прощаю.

І потім додала у півголоса: «Раз!»

Після сніданку діти пішли до школи. Раптом Фредді закричав:

– Бетсі, який величезний собака! Очі – як жарини, і язик висить. Напевно, скажений!

Бідна Бетсі страшенно злякалася й побігла. З жаху вона, звичайно, не помічала нічого під своїми ногами і, скочивши ногою у вибоїну, впала. На її черевичку з'явилася глибока подряпина, яку вже не можна буде виправити:

– Ой, Фредді, як тобі не соромно! Це зовсім не скажений собака, це просто Катон, який і мухи не скривдить.

– Ой, Бетсі, хіба ж я знав, що ти впадеш? Мені тільки хотілося, щоб ти пробіглася трішки. Шкода, що ти забилася, вибач мою дурість. Чи можеш мені пробачити?

– Постараюся, – сказала Бетсі, роблячи велике зусилля, щоб проковтнути образу, і тихенько, глибоко зітхаючи, сказала: «Два!».

У школі Фредді й далі поведився вкрай неспокійно. Спочатку він узяв у сестри олівець і загубив його; потім, саме в ту хвилину, коли вона встала, щоб підійти до своїх друзів, пустун витягнув ногу, як тільки міг, і Бетсі спіткнулася об неї та впала під загальний сміх, через що дуже знітилася. Брат, звичайно, почав доводити, що він «не навмисне», і що, мовляв, йому «її дуже шкода». Хіба ж він винен, що у нього такі довгі ноги? Він так намагався сховати їх під стіл. Що ж йому робити, коли вони там не вміщаються? Йому так прикро через цей випадок.

Терпляча маленька Бетсі мусила вибачити ще раз. Протягом усього ранку вона перетерпіла від Фредді ще дві-три образи, про які було б занадто довго розповідати.

Коли закінчилися уроки й діти зібралися йти додому, Бетсі сумно зауважила, що погода змінилася й полив дощ, як із відра. Однак Фредді позичив у когось парасольку, розкрив її і, взявши за руку сестричку, хоробро пішов уперед.

– Обережніше! – закричала Бетсі. – Ти так гойдаєш парасолькою, що з неї тече прямо мені на кофту.

– Сподіваюся, що не помреш від декількох дощових крапель, – заперечив Фредді.

Вдома бідна дівчинка з болем побачила, що парасолька полиняла і гарненька рожева кофта була зовсім зіпсована брудними смугами.

– О, це вже занадто! – зізнався Фредді. – Слово честі, Бетсі, я ж не навмисне! Якби ти знала, як мені тебе шкода, то певно, вибачила б мені.

– Я тобі вибачаю, – сказала Бетсі напружуючись. Потім взялася щось рахувати на пальцях і нарешті, зітхаючи, промовила: «Сім!»

– Що ти цілий день рахуєш? – запитав її брат із цікавістю. Вона нічого не відповіла і весело побігла обідати, повторюючи подумки: «Сім раз!». О, як це було важко і як радісно, що більше прощати не потрібно. А їй просто не витримати більше! Після обіду дітям потрібно було готувати уроки на наступний день.

– Ох-ох-ох! – позіхнув Фредді. – Перед тим, як візьмуся за це важке правило, яке мені так набридло, заведемо один раз музичну скриньку, подаровану тобі дядечком. Нехай вона нам пограє!

Оченята Бетсі заблищали. Дівчинка піддалася спокусі й вибігла з кімнати. Незабаром вона повернулася зі своїм скарбом і з величезною обережністю почала заводити музичну скриньку позолоченим ключиком. Однак лукавий Фредді

непомітно для неї вставив трісочку в тендітний механізм, і, коли дівчинка приготувалася слухати, чудова скринька залишилася безмовною.

– Що це означає?! – збліднувши, закричала Бетсі.

– Не бійся! – заперечив Фредді поважно. – Я надзвичайно вмілий чарівник, і якщо тільки ти дозволиш мені доторкнутися до твоєї скриньки, то відразу залунає музика.

Бетсі тремтячими руками простягнула йому скриньку. Хлопчик сміливо сунув туди пальці, але, мабуть, занадто поквапився. Тендітні пружини лопнули, зі скриньки пролунав тріск – і все замовкло. Фредді, як облитий водою, дивився на справу своїх рук.

– Люба Бетсі, – сказав він нарешті зі щирим каяттям, – але ж вона зовсім зіпсована. Чи вибачиш ти мені колись?

– Ні! – закричала Бетсі, тупнувши ногою. – Я не хочу, та, втім, і не треба більше прощати: це вже восьмий раз. Бідна моя маленька скринька! Ти це навмисне зробив, злий хлопчиську! Зараз же побіжу до твоєї кімнати і порву твого паперового змія, зіпсую все, що потрапить на очі!

Страждаючи через скоєне, Фредді навіть не наважився зупинити сестру. Вона вся у сльозах, із палаючими щоками побігла коридором і зненацька наткнулася на дядечка.

– Це що таке?! – вигукнув він.

Але перед тим, як дядечко встиг висловити своє здивування, Бетсі вже сказала йому про свою образу. Коли вона закінчила, запитав її:

– Отож, Бетсі, ти вважаєш, що тепер маєш повне право сердитися?

– Так! – із хвилюванням сказала дівчинка. — Так, я маю на це повне право! Я пробачила його рівно сім разів. Це вже восьмий.

– То ти, виходить, не знаєш, як іншого разу Господь сказав апостолу Петру, що треба прощати братові сім раз і ще сімдесят раз по сім?

– Сім та ще сімдесят раз по сім! Але ти, мабуть, не знаєш, дядечку, як це важко, все прощати й прощати? – сказала зі сльозами Бетсі.

– Ну, ні, мені здається, що трішки знаю, – сказав дядечко, усміхаючись. – Учні Христові зрозуміли, як це надзвичайно важко, бо як почули цю заповідь, то вигукнули в один голос: «Господи! Примнож нашу віру!».

– Так, моя маленька Бетсі, – додав він уголос, – це важко, але ми всі повинні намагатися не рахувати, скільки разів прощаємо. Зрозуміло, що сімдесят разів по сім – це й означає – прощати завжди.

– Ні, ні, цього я ніяк не можу! – ридаючи сказала дівчинка і вперто відвернулася від принішклого Фредді, що з'явився на порозі.

– Я тобі подарую мою нову книжку з подорожами, Бетсі! Збиратиму гроші, доки не куплю тобі нову музичну скриньку! – вигукнув він зі сльозами.

Але вона не слухала його.

– Ну, добре, – сказав дядько, – нехай буде по-твоєму. Тільки раджу тобі не читати більше «Отче наш».

– Це чому ж? – запитала Бетсі з подивом.

– Та ти ж тільки подумай, як ти скажеш Богу: «І прости нам борги наші, як і ми прощаємо боржникам нашим», тобто прости мене, Господи, як я прощаю Фредді.

Бетсі почервоніла, наче рак. З хвилину вона роздумувала, потім закричала, що не може обійтися без «Отче наш», повернулася до розкаяного грішника і кинулася в його обійми, заливаючись гарячими слізьми.

З тієї пори пустун Фредді почав ставитися до своєї маленької сестрички набагато ніжніше й уважніше. І якщо ви запитаете його: «Скільки разів Бетсі прощає тобі тепер? Як і раніше сім разів?» – то ви побачите, як його славні, чесні очі туманяться слізьми, і він відповість вам:

– Бетсі така добра, що не рахує більше, і я не смію рахувати. Я і без підрахунків певен, що вона прощає мені всі сімдесят раз по сім.

Питання:

1. Які характеристики Фредді ми знаходимо на початку оповідання?
2. Чи були пояснення Фредді чистими й щирими?
3. Як дядечко зумів переконати Бетсі?
4. Які зміни відбулися з Фредді?
5. Чому в житті така поведінка, як у Фредді, часто зустрічається? А з тобою чи твоїми близькими траплялось щось подібне?
6. Що спонукає людину прощати «сімдесят раз по сім»?

ІНТЕЛЕКТ-СПРІНТ

«Pro/contra»

Підтвердіть або спростуйте думку, обов'язково обґрунтовуючи її.

1. Дії прощення полегшують і прикрашають наше життя.
2. образа й непростення руйнують внутрішній світ людини.
3. Є вчинки, які не можна пробачити.
4. Прощати сімдесят разів по сім – означає нескінченне прощення.
5. Пробачити – це не означає махнути рукою та не звертати уваги.
6. Уміти прощати – це духовний подвиг, бо вимагає великої любові, внутрішнього зусилля й сили волі.

Вчимося аналізувати

Заповніть таблицю.

Наслідки гніву	Наслідки прощення
грубощі	злагода

Продовжіть історію

Після уроку фізкультури діти повернулися до класу. Останнім зайшов Микитка. Він трішки запізнився. Вибачившись перед учителем, підійшов до парти ... Його речі були розкидані. Незважаючи на початок уроку, хлопець накричав на сусіда по парті, обізвав однокласницю, яка заступилася, нагрубив учителю...

Що робити далі сусідові по парті, однокласниці, вчителю, щоб не потурати гніву й водночас не відповідати злом за зло?

Школа чеснот

Прощення

Дві сестри посварились. Коли молодша почула, що старша потрапила в лікарню, її почала мучити совість. Вирішила вона відвідати сестру й помиритися з нею. Старша сестра лежала в ліжку бліда і суворим, але слабким голосом сказала: «Лікарі кажуть, що я дуже хвора. Якщо я помру, то пам'ятай, що я тобі пробачила. Але якщо вдасться одужати, то знай, що між нами все залишиться, як і було».

Питання:

Як ви вважаєте, чи є прощення старшої сестри справжнім? Поясніть свою думку.

Вчимося прощати

Розподіліть наведені слова в дві колонки так, щоб зліва були ті, що описують людину, яка не хоче прощати іншим, а справа – слова, що описують людину, готову пробачити.

розчарований
добрий
щасливий
стурбований
прагне до примирення
нещасний
задоволений

похмурий
веселий
делікатний
спокійний
життєрадісний
пригнічений

вільний
мстивий
підозрілий
сердитий
оброзичливий
чуйний

ЛЮДИНА, ЯКА ГОТОВА ПРОБАЧИТИ:

ЛЮДИНА, ЯКА ПРИХОВУЄ ОБРАЗУ:

--	--

Під практичним кутом

Хочу попросити пробачення

У зошиті запишіть ті слова, за допомогою яких можна попросити пробачення.

Богдан і Софія. Отже, прощення – це внутрішня зміна стану людини з ворожнечі на любов. Якщо людина зробила поганий вчинок та сумує з цього приводу, бажає прощення, то вона намагається виправити зло, яке скоїла. Надаючи їй прощення, ми

даємо можливість виправитися, повернутись до добра. Треба вчитися пробачати один одному. Не треба чекати, щоб хтось прийшов і попросив прощення, намагаймося самі зробити перший крок. Не носитимемо в собі образи. Пригадайте, що відчуваєте, коли ображені? А коли примиритесь? Після примирення на душі стає спокійно і радісно. Задля цього треба вчитися прощати, причому від усього серця. Прощення відновлює стосунки людини з друзями, родиною, суспільством і є проявом істинної любові до ближнього.

Проектне завдання:

Розшукати та навести приклади прощення з літератури, ЗМІ, повсякденного життя, особистого досвіду та життя твоїх близьких.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

15-16. Що таке егоїзм і жертвність?

Гра «Намалюй
і розкажи»

Богдан пропонує гру.

На основі знань і уявлень, які ви маєте, спробуйте зобразити егоїзм та жертвність за допомогою характерного для кожного з понять символу.

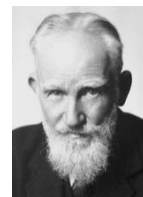
У пошуках сенсу

Софія. Самостійно оберіть той вислів, який, на вашу думку, найбільше підходить до визначення понять «егоїзм» та «жертвність».

Бернард Шоу (1856-1950), ірландський драматург:

Адже я лише всього і хочу, щоб все завжди було по-моєму.

Оскар Вайльд (1854-1900), ірландський письменник:

Егоїзм – це не значить жити так, як хочеш, це вимога до інших жити так, як ви цього хочете.

Егоїст – це той, хто любить себе більше, ніж мене.

Сімеон Афонський (1866-1938), чернець:

Справжня любов починається тоді, коли заради неї ти віддаси все, що маєш.

Мати Тереза (1910-1997), черниця:

Люди бувають нерозумні, нелогічні та егоїстичні; все одно прощайте їм.

Індіра Ганді (1917-1984), індійська політикиня:

Любов ніколи не претендує; завжди дає.

Мілан Кундера (1929, 93 роки), французький письменник:
Любити – означає віддати один одному все.

Ліна Костенко (1930, 92 роки), сучасна українська поетеса:
Віддай людині крихітку себе. За це душа наповнюється світлом.

Словник понять і термінів

Егоїзм

– зосередженість лише на власній особі, зацікавленість виключно своїми справами без належної щирої уваги до інших людей.

Жертовність

– здатність людини безкорисливо віддавати від себе щось особисте заради блага іншої людини чи якоїсь справи.

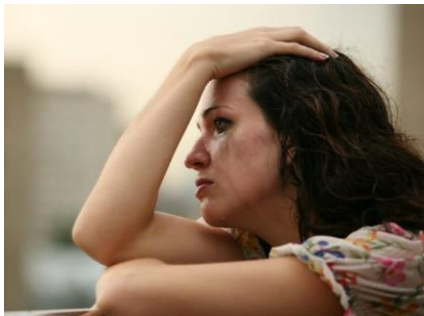
Богдан. Прочитайте коротеньке оповідання.

А серце тобі нічого не наказало?

Андрійко прийшов зі школи й побачив заплакану матір. Він поклав книжки й сів за стіл. Чекає обіду.

– А тата відвезли до лікарні, – каже мати. – Занедужав батько.

Вона чекала, що син занепокоїться, стривожиться. Та син був незворушний, спокійний. Мати широко розплющеними очима дивилася на Андрійка.

– А нам завтра до лісу йти, – каже Андрійко. – Завтра ж неділя... Вчителька наказала, щоб усі прийшли до школи о сьомій годині ранку.

– Ну й куди ж ти підеш завтра?

– До лісу... Як наказала вчителька.

– А серце тобі нічого не наказало? – спитала мати.

Василь Сухомлинський

Питання:

1. Що ж повинно було наказати серце Андрійкові?
2. Чому серце Андрійка мовчало?
3. Що говорило твоє серце в подібних ситуаціях?

Що таке жертівність і як вона пов'язана з подолаанням егоїзму?

Софія. У житті ми нерідко бачимо, що в горі іншої людини її багато хто підтримує, виявляє жертівність, не дуже замислюючись в цю мить над власними потребами. З поняттям жертівності ми звикли пов'язувати виняткові подвиги, вчинки, коли хтось у буквальному розумінні віддає власне життя задля блага інших. Однак жертівність не вичерпує себе героїчною поведінкою в складних обставинах. Вона потрібна у щоденному житті.

Жертівність – це добровільне віддавання себе, власного «я» іншій людині. Вона не має нічого спільного з самопониженням чи самозапереченням, а здатна лише збагачувати, надихати й животворити. Жертівність є найвищою формою любові, вона може проявлятися в подружніх і родинних стосунках, у дружбі, у праці – скрізь, де людина є щирою та самовідданою.

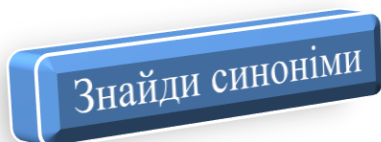
Це абсолютна протилежність егоїзму, зосередженості на власному «я». Дуже часто ми перебуваємо у боротьбі між цими двома станами. Наш егоїзм здатен проявлятися в щоденних, нерідко непомітних дрібницях, але від цього його руйнівна сила не стає меншою. Життя закликає нас щодня проявляти жертівність до рідних, друзів і навіть ворогів, щоб не втратити свого людського обличчя.

Жертівністю ми засвідчуємо, що наш ближній є для нас цінним. Коли ми допомагаємо людям, то вони обов'язково це помічають і прагнуть відповісти на нашу любов. Кожен може засвідчити, що з жертівними людьми нам дуже приємно спілкуватися, проводити час, дружити, вирішувати складні проблеми, бо є підстави вірити, що вони не підведуть.

Коли ж не отримаємо належної відповіді на прояв жертівності, не треба засмучуватися. Це формує в нас непохитний стрижень, утворений любов'ю та милосердям.

Інтелект-забіг

Знайди слова, які, на твою думку, характеризують поняття «жертівність», а які до поняття «егоїзм».

Героїзм, самолюбство, себелюбство, подвижництво, самозречення, самомилування, самозакоханість, самохвальство, любов, байдужість, самовіддача, зарозумілість.

Глибина розуміння

З'єднайте початок фрази ліворуч із закінченням фрази праворуч таким чином, щоб найкраще з'ясувати думку.

1. Любов і піклування	співрозмовника.
2. Небажання й невміння	потреб і проблем інших.
3. Егоїст завжди шукає	поступатися.
4. Не слухає	своєї вигоди й використовує інших.
5. Не уважний до	лише про себе.
6. У розмові любить	бути в центрі будь-якої бесіди.
7. У своїх проблемах прагне	прощати.
8. Має бажання	звинувачувати оточення.
9. Не вміє	маніпулювати людьми.

Дерево жертовності

Коло обговорення

Намалюйте у зошиті стовбур дерева сім'ї та прикрасьте його з одного боку гілками, на яких написано, чим жертвують для вас рідні. Потім з іншого боку прикрасьте їх гілками, які визначають, чим ви жертвуєте для рідних.

Порахуйте, з якого боку гілок у дерева більше, й обговоріть, чому.

Складові жертовного милосердя

Прочитайте вправи жертовності для фізичного та душевного стану особистості, розташуйте їх за цими напрямками.

Нагодувати голодного; напоїти спраглого; повернути іншого з поганого шляху на добрий; навчити вірі та добру того, хто не знає; подати ближньому добру вчасну пораду; провідати хворого; утішити і розважити засмученого; прийняти подорожнього; зодягнути нагого; доглядати за хворим або немичним; прощати тим, хто тебе образив; молитися за нужденного; не відповідати злом на зло.

Справи милосердя для фізичного стану	Справи милосердя для душевного стану
Допомогти втомленому	Підтримати розгубленого

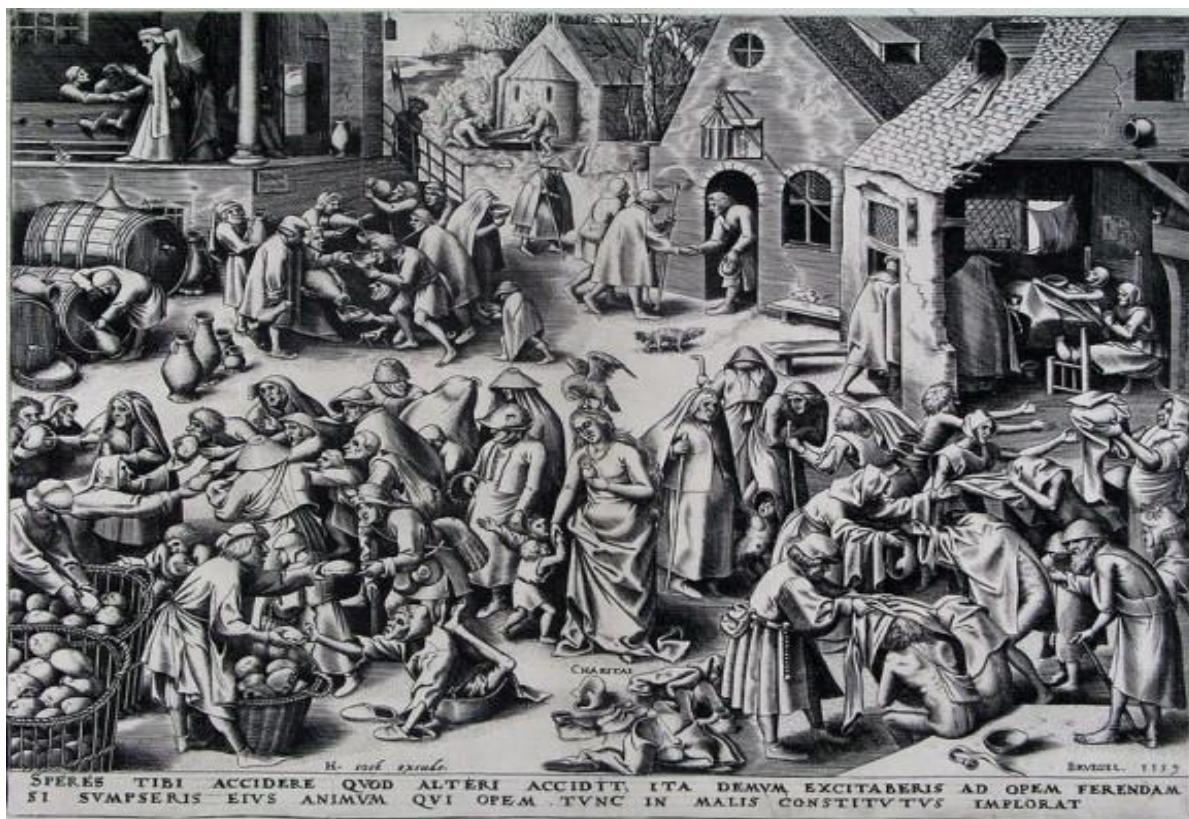
Бліц-завдання

Додайте поняття, яких не вистачає у кластері «Милосердя».

Арт-завдання

Розглянути картину голандського художника XVI ст. Пітера Брейгеля «Милосердя» і назвати справи жертвовного милосердя, які на ній зображені.

Життєва історія

Склянка молока

Одного разу бідний хлопчик, який продавав товари від дверей до дверей, щоб сплатити за своє навчання в школі, зголоднівши, виявив у себе лише один гривеник, що залишився. Він вирішив попросити їжі в наступному будинку. Проте розгубився, коли красива молода жінка відчинила двері, і замість їжі він попросив склянку води. Вона подумала, що хлопчик голодний, та принесла йому велику склянку молока. Він пив поволі, а потім запитав: «Скільки я вам винен?». «Ти не винен мені нічого, – відповіла вона, – мати вчила нас ніколи не брати плату за позику!» Хлопчик сказав: «Я дякую вам від усього серця». А коли залишав цей будинок, то не тільки став фізично сильніший, його віра в Бога і в людей також зміцнилася.

З роками ця молода жінка важко захворіла. Місцеві лікарі були розгублені. Врешті-решт вони направили її до великого міста й покликали фахівців, щоб обстежили рідкісну хворобу. Лікар Говард Келлі був запрошений для консультації, а, коли почув назву містечка, звідки жінка приїхала, дивне світло наповнило його очі. Раптом він піднявся й пішов коридором до палати, щоб побачити хвору. Впізнав її відразу. Повертаючись у кабінет після консультації, вирішив, зробити усе можливе, щоб врятувати її життя. З цього дня приділяв особливу увагу її лікуванню. Після довгої боротьби за життя була перемога. Лікар Келлі попросив працівників офісу передати йому кінцевий рахунок для схвалення оплати. Він подивився на нього, а потім написав щось у верхньому куточку аркуша.

Жінка боялася побачити свій рахунок, оскільки була впевнена, що їй потрібно буде все подальше жити працювати для оплати лікування. Нарешті вона подивилася на рахунок і побачила напис, зроблений на ньому. Вона прочитала слова, скріплені підписом лікаря Говарда Келлі: «Рахунок повністю сплачений одною склянкою молока». Сльози радості наповнили її очі, жінка радісно молилася від щирого серця: «Спасибі, Бог, що Твоя любов вилилася через людські серця і руки».

Васмунд Хербергер

Питання:

1. Чи йдеться в історії про жертвність?
2. Уявіть собі, чим би закінчилася ця історія, якби обидва герої проявили егоїзм замість жертвності?
3. Розпитай своїх близьких, чи були в них подібні випадки?

Коло обговорення

- Чи передбачає жертвність нагороду у відповідь?
- Чи варто людині вчитись жертвності й чому?
- Як ви думаєте, чи кожна людина здатна на жертвність?

- Пригадайте факти з історії, літератури, свого досвіду, коли люди жертвували чимось заради певних ідей, подій тощо.
- Чим ви могли б пожертвувати заради ...?

Два стани душі: жертва і жертвність. Що спільного та в чому різниця?

Один корінь, але яка величезна різниця...

«Жертва» бере початок із рабського мислення і злиденної душі: мені, моє, для мене... Все навколо себе: нещасної, недолюбленої, самотньої, ображеної, обділеної, усім незадоволеної, але такої, яка чітко знає, чого їй бракує. Жертва не здатна побачити доброту й бути вдячною, але претендує на особливі привілеї, і знову для себе.

«Жертвність» бере початок із внутрішньої свободи й багатства душі: кому можу допомогти; заради чого більшого я маю щось зробити; у мене завжди є те, що потрібно іншим.

Жертвні люди завжди щасливі, навіть якщо мають труднощі. Вони можуть самі терпіти потребу, але шукають нагоди бути потрібним іншим. Жертви не змінюють світ, вони завжди нещасні та незадоволені. Світ роблять кращим – багаті душею та жертвні. Жертвна душа завжди насичена.

Питання:

1. Як ви розумієте останній вислів?
2. У чому ж полягає різниця між жертвою та жертвністю?

Проектне завдання:

Прочитайте пам'ятку. Чи погоджуєтеся ви з її змістом? Чи хочете щось викреслити? Щось доповнити? Допрацюйте пам'ятку

Пам'ятка

- Проаналізую зміст своїх розмов з іншими людьми (скільки уваги приділяю в цих розмовах собі, власній думці, позиції тощо, а скільки співрозмовникові, скільки під час розмови звучить слово «я»).
- Навчаюсь приборкувати свої незадоволення та образи.
- Складу список того, що ще можу запропонувати своїм рідним.

Розділ 3. Людина – носій духовності й моралі

17. Який вплив має любов і ненависть на життя людини?

Богдан. Нова зустріч – нові ситуації, нові відкриття, нові завдання й нові рішення. Від зустрічі до зустрічі і під час самого спілкування ми неодмінно прагнемо бути кращими, виявляти свою приязнь до того, хто поруч, і впродовж усього життя вчимося любити.

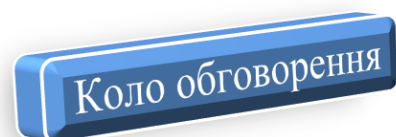
Софія. Любов – це найперша і найважливіша людська чеснота. Як же прекрасно, коли людина розуміє, що любов – це не тільки чеснота. Це сама сутність життя.

Ланцюжком дайте відповідь на питання:

- кого ти любиш?
- хто тебе любить?

Учасники обговорюють почуте.

Об'єднайтесь у 3 групи, кожна група обговорює своє питання.

- Для чого потрібна людині любов?
- На кого/що може бути спрямована любов?

Богдан. Ваші роздуми, проілюстровані прикладами з життя або літературних джерел, довели, що і краса, і моральність виникають тоді, коли в людині панує любов. Любов у найкращих вимірах. І любляча людина ніколи не діє аморально чи некрасиво.

Словник понять і термінів

– сильне почуття прив'язаності або сильного духовного потягу до когось чи чогось (до Творця, до рідних, до ближніх, до Батьківщини, до природи тощо).

– негативне ставлення до когось чи чогось; характеризується відчуттям гніву, ворожістю, огидою, бажанням заподіяти фізичного або морального болю, шкоди.

Софія. Ненависть визначається як протилежність любові, яка може реалізовуватися через активні дії до іншого (сварка, бійка); непрямим шляхом – ігнорування, постійної критики.

Богдан. Прочитайте вислови про любов, оберіть той, який подобається більше. Поясніть свій вибір.

Григорій Сковорода (1722-1794), український філософ:
Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю.

Стендаль (1783-1842), французький письменник:
У світі почуттів є лише один закон – ошчасливити того, кого любиш.

Франсуа де Ларошфуко (1613-1680), французький письменник:
Люди, яких ми любимо, більш владні над нашою душею, ніж ми самі.

Віктор Гюго (1802-1885), французький письменник:
Найбільше щастя в житті – це впевненість, що тебе люблять.

Емілі Дікінсон (1830-1886), американська поетеса:
Кохання – це все. І це все, що ми знаємо про нього.

Леся Українка (1871-1913), українська письменниця:
Хто зрікся всього, а себе не зрікся, не любить той.

Мати Тереза (1910-1997), черниця:
Якщо ти осуджуєш людей, ти не маєш часу любити їх

Софія. Підготуйте питання до поданої інформації. Об'єднайтесь у дві групи: перша ставить запитання до другої і навпаки.

Уявлення людей про любов – різні. Дуже часто любов як почуття ставлять в один ряд із прив'язаністю чи пристрастю.

Однак любов – це, насамперед, велике бажання приносити радість, користь і добро іншій людині; це стан, у якому людина щаслива, коли може бути поруч із близькими людьми й допомагати їм. Любити – означає не думати про себе і майже забути про свої бажання, бути жертвовною, готовою віддати все гарне, добре, краще ближньому, жити заради нього.

Кожен мусульманин проголосить, що його релігія – це релігія любові. «Найголовніше в житті – це любити», – скаже християнин, який хоч один раз прочитав Новий Заповіт. Те ж саме може сказати юдей, що читав Тору. Те ж скаже дівчина, яка читає глянцеві журнали, де постійно тільки й пишуть про любов – між дієтою, модою та скандалами з життя знаменитостей. Слово «любов» зустрічається в жіночих романах й анотаціях до кінофільмів, на нього натякає майже кожна реклама: ми бачимо, наприклад, як щаслива пара відчуває прилив любові після покупки останньої моделі мобільного телефона.

У Вергілія Еней покидав Трою у вогні. Тримаючи сина за руку, ніс на плечах старого німецького батька. Цей літературний герой є прикладом тієї любові, втрачаючи яку, люди стають гіршими за тварин.

Навчитися любити – означає навчитися віддавати. Мудреця запитали: «Що таке любов?» «Це те, – відповів мудрець, – що збільшується завдяки добру і зменшується від несправедливості». Чим сильніша любов, тим вона безкорисніша, добріша. Вона не вимагає неодмінно взаємності.

Взаємна ж любов – вище щастя для людини. І знаходимо ми щастя в любові в тій же мірі, в якій дарували її улюбленій людині.

У взаємній любові людина ніби відмовляється від себе, але при цьому нічого не втрачає, а тільки виграє.

Духовно багата людина любить не того, хто для неї багато робить, а того, для кого багато робить вона.

Богдан. Прочитайте притчу та оповідання і визначте, хто з героїв керувався почуттям любові, а хто – ні.

Рахунок

Якось увечері, коли мама поралася на кухні, до неї підійшов 11-річний син з аркушем паперу в руках. Набравши офіційного вигляду, хлопчик подав його мамі. Витерши руки об фартух, мама почала читати: «Рахунок за мою працю: за підмітання двору – 5 доларів, за прибирання у своїй кімнаті – 10 доларів, догляд за сестричкою (тричі) – 15 доларів, за отримання найвищої оцінки – 5 доларів, за винесення сміття щовечора – 7 доларів. Разом: 42 долари». Закінчивши читати, мама ніжно глянула на сина, взяла ручку й на зворотному боці написала: «За те, що носила тебе в животі 9 місяців – 0, за всі ночі, які провела біля твого ліжечка, коли

ти хворів – 0, за всі ті години, коли заспокоювала й бавила тебе, щоб ти не сумував – 0, за всі ті сльози, що витирала з твоїх очей – 0, за всі сніданки, обіди, вечері й бутерброди в школу – 0, за все життя, яке присвячую тобі кожен день – 0. Разом: 0». Закінчивши писати, мама, посміхаючись, віддала написане синові. Хлопчик прочитав, і дві величезні сльози потекли по його щоках, він перегорнув аркуш і на своєму рахунку написав: «Оплачено любов'ю матері», потім обійняв маму за шию, притулився, ховаючи обличчя... Коли в особистих і родинних стосунках починають зводити рахунки, все закінчується, бо любов безкорислива і не піддається розрахункам.

Бруно Ферреро

Посиротів

Юрко прийшов до школи з рогаткою. До уроків було ще чимало часу. Він сів під кущем бузку й став дивитися на горобців, що весело цвірінькали, стрибаючи з гілки на гілку.

Враз усі птахи знялися й кудись полетіли. Залишився один. Він цвірінькав тихо й ласкаво. Потім став дзьобиком чистити пір'ячко. Юрко націлився з рогатки й пустив у нього камінець. Хлопцеві стало страшно:

– Невже це я зробив? – подумав він.

Тут відчув, як хтось поклав йому руку на плече. Панас Іванович відхилив бузкову гілку – і Юрко побачив на ній горобине гніздо. З нього виглядало п'ятеро пташенят. Голі, безпомічні, вони жалібно пищали, роззявляли дзьобики.

– Вони тепер лишилися без матері, – тихо сказав Панас Іванович. – А якби з твоєю мамою хтось таке вчинив...

Юрко стояв блідий і мовчазний.

– Ну що ж, іди на урок, – зітхнув Панас Іванович. – Допомогти цим бідолашкам ніхто вже не зможе...

Уночі Юрко майже зовсім не спав. Йому ввижалися пташенятка, що роззявили дзьобики й жалібно пищали, гукаючи матусю.

Василь Сухомлинський

Софія. Пропонується погодитися або спростувати думку, аргументуючи свою позицію.

- Любов оспівувалася завжди в усіх народів як найкрасивіше й найсильніше почуття.
- Любов творить чудеса, перетворюючи й ушляхетнюючи людину.
- Любов надихає на сильні й красиві вчинки.
- Любов різна за силою та якістю.
- Любов є на словах і у справах.
- Любов завжди діяльна, якщо вона не підтверджується справами, вона – мертва.
- Любов наповнює людину особливою радістю, дарує особливе щастя.

Богдан. Прочитайте бувальщину і дайте відповіді на запитання.

Сила материнської любові

Уже стародавніми грекам (як, зрештою, й іншим народам) було відоме існування сукупності явищ і дій, що особливим чином єднають людину з іншим, духовним світом.

Слово *іраціональний* (від латин. – *irrationalis*) означає те, що є не піддається логічному обґрунтуванню, недоступне практичному розуму.

Наступна бувальщина про силу материнської любові, про силу молитви добре ілюструє поняття містичного та іраціонального.

– Багато-багато є незрозумілого у світі. Бувають чудеса і в наше безвірне століття, – промовив господар, відставний моряк, походжаючи туди-сюди по їдальні. На підтвердження своїх слів він розказав нам такий випадок зі свого життя.

– Я був мічманом, веселим юнаком. Плавання наше того разу було важке й небезпечне. Океан похмуро шумів. Я чудово пам'ятаю той вечір. Наш капітан був добрим чоловіком, але суворим і вимогливим. Ми страшенно його боялися... У вікна каюти влітали сердиті бризки океану.

Раптом ми почули квапливі тверді кроки капітана і по його ході зрозуміли, що він чимось роздратований.

– Добродії, – сказав він, зупинившись біля дверей. – Хто собі щойно дозволив пробратися в мою каюту? Відповідайте!

Ми мовчали, здивовано та збентежено переглядалися.

– Хто ж? Хто був щойно там? – гнівно він повторив і, побачивши на наших обличчях чистий подив, швидко повернувся та пішов. Раптом почувся його грізний голос. Не встигли ми отямитися, як нам було наказано вийти нагору. Там вишикувалася вся команда, всі наші люди.

– Хто був у мене в каюті? Хто дозволив собі цей зухвалий жарт? Хто? – люто закричав капітан.

Загальне мовчання й здивування було йому відповіддю. Тоді, трохи заспокоївшись, капітан нам розповів, що він, тільки-но приліг у своїй каюті, як у напівзабутті почув чийсь слова: «Тримай на південний захід заради порятунку людського життя. Швидкість руху має бути не менше 300 метрів за хвилину. Поквапся, поки не пізно». Ми слухали розповідь капітана й дивувалися. Вирішили йти в зазначений бік.

Рано-вранці всі, як звичайно, були на ногах і юрмилися на палубі.

Керманіч мовчки вказав капітанові на чорний предмет, що маячів у далині. Той підкликав боцмана і щось йому сказав, а, коли обернувся до нас, обличчя його було блідим.

Через півгодини ми неозброєним оком побачили, що чорний предмет був чимось схожий на пліт, а на ньому лежали двоє людей. Це були матрос і дитина. Хвилі заливали пліт, ще б трохи – і було б запізно.

Капітан, як найніжніша мати, клопотався про дитину. Тільки через дві години матрос отямився й заплакав на radoщах. Дитина, закутана і зігріта, міцно спала.

– Господи, дякую Тобі! – вигукнув врятований хлопець. – Видно, молитва матері дійшла до Бога...

Ми обступили матроса, і він розповів нам сумну історію корабля, який розбився об підводні камені й потонув. Народу було багато, та дехто встиг врятуватися на човні, інші загинули. Він якимось чудом уцілів на уламку, що залишився від корабля. І чужа дитина, вхопившись у хвилину небезпеки за нього, врятувалася разом із ним.

– Матінка, видно, молиться за мене, – сказав матрос, щиро перехрестившись і поглядаючи на небо, – її молитва врятувала мене. Видно, гаряче молилася вона за мене. Ось у кишені й лист її ношу при собі...

І він вийняв лист, написаний слабкою рукою малограмотної жінки. Ми перечитали його, всі слова пам'ятаю, як зараз: «Спасибі, синку, за твою пам'ять та ласку, що не забуваєш ти старої. Бог не залишить тебе! Я день і ніч молюся за тебе, синку, та будь здоровий і не забувай твою стару матір. Серце моє завжди з тобою, чую ним усі твої прикрощі й біди. Хай благословить тебе Господь і спасе, і збереже тебе для мене».

Матрос, видно, глибоко любив свою матір і постійно згадував про неї.

Врятована дитина полюбилася капітану, і він вирішив залишити її в себе.

Чудові шляхи Провидіння! Велика сила материнської молитви! Багато є у світі таємничого й незрозумілого для слабкого людського розуму.

Питання:

1. Чи можна сказати, що порятунок матроса належить сфері ірраціонального (містичного)?

2. Чи згодні ви зі словами: «Велика сила материнської молитви»? До проявів матеріального чи ідеального світу належить ця сила?

ІНТЕЛЕКТ-КВЕСТ

Закінчити речення, користуючись словами з довідки:

Без любові усе – ніщо

Обов'язок без любові робить людину...

Справедливість без любові робить людину ...

Правда без любові робить людину ...

Виховання без любові робить людину...

Розум без любові робить людину ...

Привітність без любові робить людину ...

Влада без любові робить людину...

Честь без любові робить людину...

Багатство без любові робить людину...

Віра без любові робить людину ...

Слова для довідки: хитрою, жорстокою, лицемірною, тираном, лукавою, критиканом, дратівливою, зарозумілою, фанатичною, жадібною, надмірно вимогливою.

Дайте відповіді на питання, заповнивши таблицю, обговоріть їх у загальному колі:

До яких наслідків призводить почуття любові та почуття ненависті?

Наслідки почуття любові	Наслідки почуття ненависті
Зростання довіри й упевненості	Зростання гніву й бажання помсти

Щоб зберегти любов і не посіяти паростків ненависті у стосунках, психологи рекомендують дотримуватися наведених нижче правил. Поясніть, чому. Чи можете щось додати до цього переліку?

Як не рекомендовано говорити:

Розпорядник: - Віддає накази: віднеси, поквапся,...

- Якщо ти коли-небудь ... (погрози)

- Хіба ти не знаєш...

Критикан: - Непогана ідея, як ти здогадався/здогадалась...

- Ти нетіпаха, очкарик (присоромлення)

Аналітик: - Ти говориш це тільки тому...

- Не слід залишати ганчірку... (вчить)

- Тобі здається, ти марно хвилюєшся...

Коректор: - Це було пізно увечері... (уточнює)

Знавець: - Передбачено, що буде сказане...

Ментор: - Любить говорити сам, щоб слухали тільки його.

Атака: - Я наполягаю...

Скарга: - Тебе не турбує моя думка...

- Ти мене не любиш...

- Я для тебе відсутній/відсутня...

Заборнені фрази:

- Я тисячу разів тобі говорив/говорила, що ...

- Скільки разів треба повторювати ...

- Про що ти тільки думаєш...

- Невже тобі важко запам'ятати, що ...
- Невже ти не бачиш ... тобі незрозуміло, що ...
- Ти став/стала таким/такою нудним/нудною...
- Усі люди, як люди, а ти...

Любов починається з _____

Любов народжується в серці людини, коли _____

Любов неможлива без _____

Любов асоціюється в мене з _____

Любові не відчуває той, хто _____

Любов має як наслідок те, що _____

Перегляньте відео за QR-кодом та визначте, що саме допомогло головній героїні подолати ненависть.

Проектне завдання:

Запропонуйте вправу «Продовж думку» комусь із своїх батьків, рідних. Порівняйте їх відповіді з власними. Зробіть висновок.

ЗМІСТ

ВСТУП

Духовні та моральні основи в житті людини

Розділ 1. Джерело духовності та моралі

Як виник навколишній світ і як він влаштований?

Як виникла людина? Чим керується людина в повсякденному житті?

Розділ 2. Поняття духовності та моралі

Що означають поняття «духовність», «бездуховність», «мораль», «аморальність», «моральне виховання», «духовно-моральне виховання»?

Розділ 3. Людина – носій духовності та моралі

Чи можна стверджувати, що серце людини – це поле битви між добром і злом?

Яке «золоте правило» життя в людському суспільстві?

Що таке слухняність і неслухняність?

Яка різниця між правдивістю й обманом?

Які наслідки працелюбності та ліні?

Що вибираємо у своєму житті: сміливість чи боягузтво?

Що притаманно для щедрості, а що для захланності?

Чим відрізняються люди, яким притаманна гордія, від скромних людей?

Якими є наслідки гніву та прощення?

Що таке егоїзм і жертівність?

Який вплив має любов і ненависть на життя людини?

ДУХОВНІСТЬ І МОРАЛЬ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ І СУСПІЛЬСТВА

**Жуковський В.М, Сіданіч І.Л, Рогова О.Г., Павлова О.В., Грищук Д.Г,
Губеня І.І, Лахман Н.М., Мудрик Л, Є., Черепова І.В**

Духовні і моральні основи

В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

**Навчальний посібник
для учнів 5 класу ЗЗСО**